

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
студентської науково-практичної конференції**

**«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ»**

Випуск 8

Кіровоград – 2016

ББК 63.3 (0)

З-41

УДК 9 (м)

Відповідальні за випуск:

Кіян О.І., доктор історичних наук, професор,

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент.

Рекомендовано до друку

на засіданні кафедри всесвітньої історії

протокол №10 від 12 травня 2016 р.

ЗМІСТ

БОЙОВИЙ ДОСВІД 190-ГО АВІАЦІЙНОГО ВІНИЩУВАЛЬНОГО ПОЛКУ В АФГАНІСТАНІ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ..... А. БАШИНСЬКИЙ.....	4
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ (З ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ) ЯНА БЕВЗ	10
ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ОЛЬГА ГОНТАР	14
ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ..... ТЕТЯНА ДАЦКА	16
ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЮЛІЯ ДВОРЕЦЬКА	18
ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ «СУХОГО ЗАКОНУ» В США..... МАРИНА КУРНОСОВА	22
ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ..... ЮЛІЯ МАРУС	26
ЛІБЕРАЛЬНИЙ РЕФОРМІЗМ У КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД АННА ОРЕЛ	29
ORTHODOX BROTHERHOODS AND THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE IN THE LATE XVI AND EARLY XVII CENTURY YELYZAVETA PERERVA	33
THE FIRST UKRAINIAN GEOGRAPHY BY GUILLAUME DE BEAUPLAN ANASTASIYA PISHVANOVА	35
UKRAINE'S TRADE WITH SOUTHERN RUSSIA IN THE SEVENTEENTH CENTURY MARYNA POLISHCHUK	37
THE BELORUSSIAN COSSACK REGIMENT (1655-1659) IN THE HISTORY OF THE ZAPOROZHIAN SICH..... VITALII RUBTSOV	39
THE UKRAINIAN DIPLOMATIC MISSION IN THE EIGHTEENTH-CENTURY EUROPE MAXIM SANZHARA	41
УКРАЇНА І КРИМ: СПІЛЬНА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ВЛАДИСЛАВ ТОПЧІЙ, ПАДМЕ-ШЕРФЕ АБКАДИРОВА	44

БОЙОВИЙ ДОСВІД 190-ГО АВІАЦІЙНОГО ВІНИЩУВАЛЬНОГО ПОЛКУ В АФГАНІСТАНІ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

А.БАШИНСЬКИЙ

*(учень 11 класу Кіровоградського обласного навчально-виховного комплексу
(гімназія-інтернат – школа мистецтв)*

Консультант – ветеран війни в Афганістані В.Н. Недбальський

Рецензент – кандидат історичних наук, доцент Ю.П. Бондарчук, Кіровоградський національний технічний університет

Ставлення українського суспільства до Афганської війни (1979-1989) є досить неоднозначним та котраверсійним. З одного боку, ті хто пройшов «афган» отримали вишкіл справжнім чоловічим братством та пройшли перевірку війною на мужність. Багато хто з ветеранів афганської війни в 90-х - 2000-х рр. зайняли активну громадянську позицію, стали помітними учасниками політичного процесу незалежної України. Тож в українському соціумі переважає шанобливе та поетично-героїзоване ставлення до учасників бойових дій в Афганістані. А з іншої точки зору - Афганська війна видається багатьом своєрідним уламком історії Радянської імперії до якої Україна немає начебто ніякого відношення.

Сусідня країна досить швидко в суспільній свідомості приватизувала спільне історичне минуле, привласнивши собі героїчні сторінки військової історії Радянського Союзу. На відміну від Росії, наша держава та суспільство нехтували розвитком власної військової історії, відкидали прикладний характер використання бойового досвіду при підготовці офіцерського та рядового складу Збройних Сил України. Недооціненою залишилася її роль, як ефективної ідеологічної зброї, що мотивує потребу ставати на захист рідної країни, формує патріотичну історичну свідомість.

Основні світові тенденції розвитку війн і воєнних конфліктів періоду новітньої історії свідчать про зростання ролі й місця авіації в проведенні успішних бойових дій. То ж історичний досвід розвитку винищувальної авіації в ході Афганської війни, в тому числі історія одного із самих боєдатних полків ВПС Радянського Союзу, є особливо цінним, а його дослідження актуальне в процесі творчого застосування для вирішення багатьох сучасних проблем.

Щодо кількості матеріалів, присвячених дослідженню застосування винищувальної авіації в Афганістані (на відміну від інших родів військ), аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії показав наскільки малий обсяг спеціальних досліджень що присвячені вивченню застосування винищувальної авіації в Афганістані¹.

Серед великого кола наукових та науково-популярних джерел присвячених проблемі Афганської війни, можна виділити праці, які безпосередньо присвячені ролі саме авіації або ж частково висвітлюють її роль². Серед російських дослідників заслуговують уваги історичні

¹Тищенко І. Ю. Застосування сухопутних військ у воєнних конфліктах за досвідом бойових дій в Афганістані і Чечні (1979-2000 рр.) [Текст] : дис... кандидат історичних наук: 20.02.22 / Тищенко Ігор Юрійович. - К., 2004. - 164 арк. - арк. 150-164; Кожевніков В.М. Застосування артилерії у війнах в Афганістані (1979-1989 рр.) і Чечні (1994-1996, 1999-2000 рр.) [Текст] : дис... кандидат історичних наук: 20.02.22 / Кожевніков Владислав Миколайович ; Національна академія оборони України. - К., 2005. - 199 арк. - арк. 166-187; Мусієнко І. І. Історико-аналітичний огляд досвіду бойового застосування підрозділів спеціального призначення в Афганістані [Електронний ресурс] / І. І. Мусієнко, О. Б. Крамаренко // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. - 2010. - № 1. - С. 197-201.; Підгорецький Ю.В. Застосування ракетних військ і артилерії в особливих умовах за досвідом локальних війн і збройних конфліктів кінця ХХ - початку ХХІ ст.: Автореф. дис... кандидат історичних наук: 20.02.22 / Ю.В. Підгорецький ; Нац. акад. оборони України. — К., 2004. — 16 с. — укр.

²Гагин В.В. Воздушная война в Афганистане / Гагин Владимир Валерьевич. - Воронеж : ИЛДВА, 2004. - 100 с.; Жирохов М. А. Опасное небо Афганистана. Опыт боевого применения советской авиации в локальной войне. 1979-

розвідки Віктора Юрійовича Марковського, у яких значна увага приділена саме винищувальній авіації, в тому числі й історії 190-го винищувального авіаційного полку³. Проте праці цього автора швидше можна віднести до категорії історичної публіцистики, бо Марковський В.Ю., опрацьовуючи широке коло історичних джерел, не використовує методологічний апарат історичного наукового дослідження, систему посилань на історичні джерела, що зменшує наукову цінність його робіт. Серед українських дослідників, які висвітлюють роль авіації в Афганській війні, можна назвати Валерія Івановича Аблазова⁴. Серед західних авторів дії авіації розглядали Девід С. Ісбі, який був безпосереднім учасником подій і у багатьох своїх чисельних працях розглядав питання озброєння і тактики Радянської армії, американський військовий історик Кеннеді Хикман присвятив окрему статтю винищувачам МіГ-23, Том Куппер і Хан Сайед Алі Шайз в праці «Афганістан, 1979-2001» також приділяють багато уваги ролі винищувальної авіації. Джерело цінне тим, що спирається на пакистанські джерела: позиція влади, висвітлена в засобах масової інформації, та свідчення самих льотчиків.

Намагався зібрати та систематизувати інформацію про льотчиків 190-го полку зробив директор музею авіації Кіровоградської льотної академії національного авіаційного університету Борис Ігнатійович Чижов у праці «В небі Кіровоградщини».

Основними джерелами під час дослідження даної теми стали матеріали, що друкувалися в ході спецоперації та спогади безпосередніх учасників військових дій. Хоча мемуарні джерела й містять багато суб'єктивних та упереджених суджень, проте, саме спогади учасників є основним джерелом дослідження участі українців у подіях Афганської війни. Переважна більшість документів приховувалися органами влади як Радянського Союзу, так і в сучасній Росії. Наприклад, Подольський архів Міністерства оборони РФ, який і зберігає основну джерельну архівну базу, є закритим для дослідників.

Метою статті є дослідити організаційні форми і способи бойового застосування винищувальної авіації особовим складом 190-го (Канатове, Кіровоградська обл.) винищувального авіаційного полку в Афганській війні, визначити можливі напрямки використання його досвіду у военній теорії та практиці підготовки сучасних Збройних сил України.

Історія полку бере свій початок у 1951 році м. Єлець, коли у Військово-повітряних силах СРСР відбувалося масове освоєння нової військової авіаційної реактивної техніки, що вимагало абсолютно інших підходів до її бойового використання й експлуатації. У 1952 році полк було передислоковано до Румунії, де продовжувалося вдосконалення бойової майстерності. 1958 року полк перемістили на авіабазу Буялик Одеської області, а восени 1960 року - в Канатове (м. Кіровоград)[6, с. 19].

1968 року особовий склад 190-го винищувального авіаційного полку освоїв новий, надзвуковий реактивний винищувач МіГ-21, а вже 1979 переозброєний на новітню на ті часи техніку - літак МіГ-23. 190 винищувальний авіаційний полк був одним із найбільш боєздатних серед Військово-повітряних сил Радянського Союзу і який ще з 1978 року приступив до освоєння літаків МіГ-23 різних модифікацій (МіГ-23уб, МіГ-23м, МіГ-23мл, МіГ-23мла). Тоді коли розпочалася війна в Афганістані, полк у повному складі був відправлений виконувати

1989.\) Михайло Олександрович Жирохов — М.: Центрполиграф, 2012. -319 с.; Сергеев С. Мы атакуем с небес - Москва: Эксмо, 2010. - 160 с.

³ Марковский В.Ю. Выжженное небо Афгана. Боевая авиация в афганской войне/ Владимир Юрьевич Марковский. – М.: Яуза: Эксмо, 2011. – 608 с.; Марковский В.Ю. «Война в воздухе». – [Електронний ресурс]: сайт «Уголок неба» — большая авиационная энциклопедия. - Режим доступа: <http://www.airwar.ru/history/locwar/afgan/awar/awar.html>; Марковский В.Ю. «Истребительная авиация в Афганской войне». – [Електронний ресурс]: сайт «Уголок неба» — большая авиационная энциклопедия. - Режим доступа: <http://www.airwar.ru/history/locwar/afgan/fighters/fighters.html>

⁴ Аблазов В.І. Крила Афгану. -Україна молода, 10 лютого 1999 р. с.7 Аблазов В.І. Над всем Афганистаном безоблачное небо. — К.: РІА «Марко Пак», 2005. — 368 с. В.І. Аблазов Над всім Афганістаном безхмарне небо — Київ, РІА «Марко Пак», 205.- 368 с.

інтернаціональний обов'язок (так тоді пояснювало партійне керівництво перебування на території іншої держави).

Поява винищувачів в авіації 40-ої армії, в Афганістані 1979 року, була викликана побоюванням щодо контрзаходів із боку країн НАТО. Напади очікували в першу чергу з південного напрямку, звідки могли прорватися літаки з авіаносців американського 7-го флоту, і з боку Пакистану, який мав на той час більш ніж 200 бойових літаків. Кордон з Іраном, охопленого антишахською революцією і зайнятого власними проблемами, вважався відносно безпечним [5, с. 7-9].

Противника в повітрі не було, і дуже скоро винищувачам знайшлася інша робота. Удари по наземних цілях на довгий час стали основним заняттям винищувальної авіації [5, с. 24]. Особливістю дій винищувальної авіації стала робота по об'єктам, що розташовані у високогірних районах, де не могли «дотягнутися» вертольоти і штурмовики. Винищувачі брали участь і у супроводі транспортних колон, при спробі обстрілу утворюючи «зовнішнє кільце» охорони ударами по виявлених вогневих позиціях. Безпосереднє прикриття над самою колоною вели гвинтокрили [5, с. 35].

У складі 190-го винищувального полку у вересні 1986 року в Афганістан прилетіло 36 військових льотчиків першого класу на літаках МіГ-23МЛД. За перше півріччя 1987 року винищувачі полку взяли участь у 9 великих операціях: «Шквал» під Кандагаром у лютому-березні, «Гроза» у Газні і «Круг» у центральних провінціях (березень), «Весна» під Кабулом і Сурубі (квітень), «Залп» на сході від Кабула (травень), «Південь-87» в зеленій зоні Аргандаб та інших [5, с. 87].

Завдання штурмових ударів парами приносило незначний ефект через мале бомбове навантаження. Командир полку Леонід Петрович Фурса застосував бойові вильоти ударними групами літаків трьох типів. 12 МіГ-23МЛД в ударному варіанті з бомбами і касетами НУР, ще дві пари з ракетами «повітря – повітря» для прикриття, 10-12 літаків Су-17 в ударному варіанті і стільки ж штурмовиків Су-25. У район цілі така група вилітала щільним строєм (крило в крило) в режимі радіомовчання, тоді на екрані радіолокатора противника була помітна лише одна мітка. Цілі знаходилися поблизу кордону з Пакистаном, тому прикриття призначалося для відбиття можливої атаки пакистанських літаків-винищувачів. За весь 1986 рік від вогню противника не був втрачений жоден МіГ-23 [6, с. 61].

Авіатори не знали ні вихідних, ні свят. За рік перебування в Афганістані вони встигали налітати 2,5-3 норми «мирного часу», при цьому на окремих літаках виконувалося 450-470 вильотів. З часом ще більше зросло навантаження, довелося комплектувати полки другим складом льотчиків і техніків з інших частин. Це, у свою чергу, дозволяло придбати бойовий досвід більшому числу авіаторів і по можливості утримати навантаження на людей у визначених межах. Хоча і при цьому кожен робочий день, що розпочинався ще до сходу сонця, тривав 12-14 годин, а полк встигав «переробити» 40, а то і 50 тон бомб, тоді «допустимі межі» зводилися до того, що люди все ж не падали від втоми. Не витримувала навантаження і техніка. Аварії з небойових причин у важких умовах роботи не поступалися, а часто й перевершували втрати від вогню противника [5, с. 45].

В одному з тренувальних польотів ліхтар (прозора частина кабіни пілота) МіГ-23МЛД майора В'ячеслава Рубеля, який відпрацьовував пілотаж на аеродромі, пробила куля «бура», яка розколола світлофільтр його захисного шолома. Льотчик посадив літак та дивом уник смерті [5, с. 87].

Свою частку вносила складність посадкового маневру, що посилювалося втомою і напругою. 23 лютого 1987 розбився МіГ-23МЛД капітана Сергія Мединського. Пілот здійснив аварійну посадку, але літак відновленню не підлягав [4].

Полк усю війну пройшов без втрат, за винятком двох літаків. 10 березня при бомбоштурмовому ударі в 50 км від Сурубі на літаку начштабу ескадрильї В'ячеслава Голубєва після залпу з Б-8 стався помпаж і відмова двигуна. Запустити його не вдалося, льотчик катапультивався, отримав поранення при приземленні на скелі і незабаром був підібраний пошуково-рятувальною службою. При спробі забрати на місці падіння системи автоматичної

реєстрації параметрів польоту пошукова група натрапила на засідку, під час сутички було вбито офіцера військової розвідки [6, с. 57-58;5, с 88].

16 квітня група винищувачів 190-го полку вилетіла під Хост для бомбардування укріпрайону Джавара. Узята з боями рівно рік тому душманська база була оголошена Кабулом «великою перемогою», проте тільки-но урядові війська покинути спустошений табір, як до нього повернулися моджахеди. Через лічені тижні база відновила свою діяльність, слугуючи опорою навколишнім душманським формуванням і перевалочним пунктом для доставки зброї. Афганська армія в провінції Нангархар і без того перебувала у вкрай скутому становищі, будучи відрізаною від постачання (його здійснювали здебільшого повітрям). У цих місцях центральною владою, по суті, утримувався лише сам Хост, а кордон абсолютно не контролювалася. Надходження зброї та дії супротивника залишалися безкарними, так лише нальоти авіації були для них вразливими.

В.Недбальський згадує: «Під час виконання бомбоштурмових ударів провідний вісімки полковник Л. Фурса з першого разу ціль не виявив, після чого він пішов на друге коло, де був збитий першою ракетою ПЗРК «Стінгер». Другу ракету я особисто бачив, як вона пройшла повз літак, коли він уже горів. Факел від літака був великим. Мабуть, у нього перегоріла тяга, тому, втративши керування, літак почав перевертатися. На висоті приблизно 3,5тисячі метрів Л. Фурса катапультиувався. Командир завжди забороняв підлеглим робити друге коло, але сам свій наказ і порушив. Це можна пояснити тим, що ми, підлеглі ціль виявили і відпрацювали, а він командир полку - ні. Повинні були збити інший літак, тому що вони відхилилися коли заходили на ціль. А тут Л.Фурса пішов на друге коло, ми скинули газ, і «Стінгер» нас не захопив. А можливо, спеціально били по ведучому».

Над місцем його приземлення, охороняючи командира, встали в коло льотчики його загону - майор В. Недбальський і капітан В. Тур. Вони прикривали командира полку до прибуття вертольотів пошукової групи. Під час приземлення Л.П. Фурса отримав травми, потрапив у госпіталь і в Афганістані більше не літав. Він був збитий на 388-му бойовому вильоті [6, с. 57-58;5, с 89].

Командування полком прийняв начштабу підполковник Олександр Олексійович Почіталкін. При всій завантаженості, як керівник полку, вирізнявся рекордним серед винищувачів нальотом - до кінця відрядження на його рахунок було 563 бойових вильотів.

Значну увагу заслуговує випадок, який стався 28 квітня, коли відбулася перша сутичка радянських льотчиків із пакистанськими винищувачами. До цього часу дві ескадрильї пакистанських ВПС отримали F-16 і, освоївши сучасні винищувачі, почали робити активно діяти на кордоні. Виникла небезпека змусила посилити прикриття ударних груп.

Район закривали майже суцільні хмари. Профіль польоту припускав вихід у район Джавара на 8000 м, поворот до наміченого квадрата, зниження до 4000 м і бомбометання з кабірування, замість пікірування, що практикувалося раніше. При цьому бомби-міни, розлітаючись, накривають більшу площу, а літаки залишаються поза зоною досяжності зенітного вогню. На виході йшов протизенітний маневр: підскок до 7000 м з енергійним відворотом на 90-100⁰[4].

В. Недбальський так описує події: «З боку хмарності йшла пара F-16, внизу після бомбардування поверталися наші винищувачі. О. Почіталкін по рації називає мій позивний, говорить: «Ти гориш?». Я подивився, я не горю, В.Тур також не горить. Імовірно у хмарах відомий збив свого ведучого. Пізніше пакистанці також підтвердили цю версію».

Після посадки О. Почіталкін доповів, що його загін було атаковано парою пакистанських F-16, один із них збитий і впав під Хостом. За відомостями генерал-майора Іармо-Хаммада з афганської держбезпеки льотчик F-16 приземлився в контрольованому моджахедами районі і тієї ж ночі був доставлений до Пакистану. Пошуки літака не дали результату, до того ж інформатори-афганці незабаром повідомили, що уламки літака відразу після цього були вивезені до Пакистану [4].

Офіційна комісія зупинилася на трьох версіях подій.

Перша версія. Несподіваний маневр радянських винищувачів з різким зниженням перед атакою, призвів до того, що F-16 наткнувся на бомби МіГів, ідучи від аеродрому Мірамшах і розраховуючи перехопити МіГи в найзручніший момент.

Друга версія. F-16 спробував ухилитися від літака, який винирнув прямо перед ним, заклав різкий відворот і розвалився в повітрі через перевищення допустимого перевантаження. Це, однак, визнавалося малоюмовірним.

Третя версія. Ведучого міг збити його ведений, яку підтримує учасник подій В.Недбальський. Перехоплюючи радянські літаки, пакистанці чекали їх виходу на рубіж атаки. Але МіГи після скидання виконали протизенітний маневр, і тут у веденого, який вирішив, що вони виявлені, могли не витримати нерви. Випущена ним поспіхом ракета і потрапила у ведучого. Причиною нервозності льотчиків F-16 могла бути присутність над місцем зустрічі пари супроводу майора В. Недбальського. Перебуваючи на великій висоті і не бачачи групи прикриття, вона могла злякати пакистанців роботою своїх радіолокаційних станцій. Тим самим прикриття В. Недбальського, нехай навіть маючи занадто мало часу для перехоплення противника, свою справу все ж зробило[4]. Льотчик стверджує, що наші винищувачі неодноразово порушували пакистанський кордон.

На всяк випадок подію списали на дії афганської ППО. Радянська пропаганда участь авіації радянського контингенту в бойових діях повністю замовчувала. Якщо вірити тодішній радянській пресі і телебаченню, то моджахедам протистояли виключно частини урядових афганських збройних сил. Щодо цієї події ТАСС повідомляв: «29 квітня два винищувачі-бомбардувальники ВПС Пакистану F-16 вторглися в повітряний простір Афганістану в районі провінції Пактія. На попереджувальні сигнали наземних засобів ППО і ВПС ДРА літаки не відповідали і продовжували провокаційний політ. Засоби ППО ДРА збили одного з повітряних піратів над округом Хост[4]».

«Підіграли» і пакистанці: офіційні джерела «крізь зуби» повідомили про втрату «в навчальному польоті» одного F-16. У підсумку зірочку на борту малювати було нікому. А п'ять років потому в приватній розмові один пакистанський льотчик розповів, що і в колі їхнього командування не було повної ясності у причинах цього інциденту. За його словами, причиною був все ж «гол у свої ворота», а вину тоді поклали на ведучого пари. Пілоти, збиті з пантелику несподіваним маневром МіГів, невдало виконали перестроювання, в результаті готовий стріляти командир опинився позаду веденого і той потрапив під удар, підтвердивши фактично версію В. Недбальського. Цікаво, що західна преса спочатку описала цей інцидент з точністю до навпаки, доповівши, що 29 квітня під Хостом F-16 збили ворожий винищувач. Пізніше розповідь підправили і прикрасили, запустивши світом версію про те, як МіГи ракетами Р-60М розстріляли F-16[4].

«Нью-Йорк Таймс» 2 травня 1987 пише що «влада Пакистану заявляє, що шість афганських літаків порушили повітряний простір і два F-16 зробили спробу перехопити їх і один літак був збитий над пакистанським містом Мірам Шах. Це підтверджується тим що пілот вистрибнув і приземлився на пакистанській території» [4].

Том Куппер і Хан Сайед Алі Шайз, навпаки вважають, що пакистанські літаки порушували повітряний простір Афганістану, і так описують події 29 квітня. Чотири МіГи-23 виконували місію по знешкодженню переходу моджахедів з Пакистану в області Джавари, коли два F-16 Пакистану зробили спробу перехопити їх. Коли МіГ-23 скидав бомби, одна потрапила в F-16. Після того, як МіГ-23 почав підніматися, пакистанський льотчик Шахід Сікандер вистрелив AIM-9L та збив свій літак. Льотчик, який катапультиувався приземлився в зоні, контрольованій моджахедами, а потім повернувся до Пакистану, куди було перевезені й уламки літака [1].

Вже під кінець військової місії в Афганістані винищувачам 190-го винищувального авіаційного полку довелося пережити в Баграмі справжню війну за авіабазу. У серпні 1987 року на підступах до неї стали з'являтися душманські загони, почався обстріл, а в День авіації були обстріляні стоянки літаків. Від мін і ракет отримали пошкодження 23 літаки, а льотчикам і

технікам доводилося самим відстрілюватися з кулеметів, і ЗУ-23. Літаки в ці дні завдавали ударів по цілях поряд з аеродромом і скидали бомби, ледве встигнувши прибрати шасі [4].

Обстріли затримували приліт заміни особового складу, через що нова група 168-го винищувального авіаційного полку зі Старокостянтінова прибула до Баграму 14 серпня. 190-й полк пробув в ДРА рівно 13 місяців, затримавшись для передачі досвіду черговій групі. У серпні 1987 року полк з Афганістану повернувся до Кіровограда. Всі, 350 чоловік, були живі, лише командирів цілий рік не дозволяли літати [6, с 59].

Аналізуючи бойовий досвід 190-го винищувального полку, можна визначити такі напрямки його використання:

1) винищувальна авіація призначена для боротьби з повітряним противником і недопущення літаків, вертольотів, крилатих ракет і безпілотних засобів противника на територію країни.

2) у разі перенесення бойових дій у межі країни, винищувачі зберігають важливу роль у прикритті своїх військ і об'єктів, десантів від ударів засобами повітряного нападу. Досвід афганської війни показав, що при відсутності повітряного противника головним завданням винищувальної авіації стає ураження наземних об'єктів противника, а також ведення повітряної розвідки в інтересах виконання бойових завдань, що значно зменшує загальні матеріальні та людські втрати всіх родів військ. Удари по наземних цілях наносилися у високогірних районах, куди не могли «дотягнутися» вертольоти і штурмовики. Перевага винищувачів в тому, що вони літають на великих висотах і це робить їх недосяжними для наземної системи ППО противника.

3) високий рівень підготовки льотного складу та застосування цих навичок при виникненні нестандартних ситуацій дозволяє значно зменшити людські та матеріальні втрати, що було доведено під час перебування полку в Афганістані. Завдяки вдосконаленню тактики організації вильотів за весь 1986 рік від вогню противника не був утрачений жоден МіГ-23, хоча саме цього року душмани почали масово застосовувати ПЗРК, через що в інших родах авіації було втрачено 23 машини [5, с 81].

Бойовий досвід, накопичений в Афганістані, представляв істотний інтерес для армій ряду розвинених країн, наприклад, був використаний американцями при підготовці війни в Перській затоці [3, с 7]. Але у власній країні кваліфіковані військові льотчики та їх знання стали не потрібні українській армії, більшість полків було розформовано, серед них і 190-й винищувальний полк.

За помилки влади наш народ зараз сплачує велику ціну у вигляді людських втрат, беручи участь у збройному протистоянні російській агресії на Донбасі. Недосвідченість офіцерського та рядового складу, недосконалість технічного оснащення Збройних сил України, втрати національної самоідентифікації особових частин української армії стали причинами прорахунків у проведенні АТО навесні та влітку 2014 року. «Добровільна» відмова України від власної бойової історичної спадщини почасти й спричинила суттєві втрати бойового складу української армії на початковому етапі війни. Натомість більш активне залучення до організації та проведення бойових операцій офіцерів, які мали бойовий досвід у миротворчих операціях, в т.ч. й афганської війни дозволив вирівняти і врівноважити сили протиборчих воюючих сторін. На жаль, у цій війні поєднані пролітою в Афганістані кров'ю побратими як і деякі жителі донбаського регіону, опинилися по різні боки воюючих сторін.

Досвід винищувальної авіації в Афганській війні повинен бути узагальнений і використаний, щоб вкотре не повторювати старих промахів і помилок, тим більше, що цей досвід досить великий, змістовний і по своєму унікальний.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Cooper T. Afghanistan, 1979-2001; Part 1[Електронний ресурс]/ TomCooper, KhanSyedShaizAli //Indian-SubcontinentDatabase. - 2003. - 29 October – Режим доступу:http://www.acig.info/CMS/index.php?option=com_content&task=view&id=157&Itemid=62
2. WeismanStevenR. AfghansdownaPakistaniF-16, sayingfighterjetcrossedborder[Електронний ресурс]/ StevenR. Weisman. - The New York Times. –

1987. - 2 May 1987.– Режим доступу:<http://www.nytimes.com/1987/05/02/world/afghans-down-a-pakistani-f-16-saying-fighter-jet-crossed-border.html>

3. Гагин В.В. Воздушная война в Афганистане / В.В. Гагин. - Воронеж : ИЛДВА, 2004. - 100 с.

4. Марковский В.Ю. Война в воздухе [Электронный ресурс]/ Марковский В.Ю.//«Уголок неба» — большая авиационная энциклопедия». - Режим доступу: <http://www.airwar.ru/history/locwar/afgan/awar/awar.html>

5. Марковский В.Ю. Выжженное небо Афгана. Боевая авиация в афганской войне/ В.Ю. Марковский – М.: Яуза: Эксмо, 2011. – 608 с.

6. Чижов Б.И. В небе Кировоградщины Ч.3/ Борис Игнатьевич Чижов - Кировоград : ГЛАУ, 2006. - 246 с.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ (З ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ)

Яна БЕВЗ

(студентка IV курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В.Пономаренко

Після розпаду Радянського Союзу з його потужною системою ідеологічного виховання громадян, а особливо молоді, маятник виховного процесу хитнувся в інший бік і цю справу було цілковито занедбано. Брак виробленої цілісної державної програми національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління так згубно відбився на значній частині останнього, що компенсувати ці втрати буде важко. Враховуючи суспільно-політичну ситуацію, що склалася в Україні, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

У масовій свідомості патріотизм – це передусім любов до Батьківщини і діяльність на її користь. Філософсько-політологічна та педагогічна наука трактує патріотизм (від грецького *patris* – батьківщина, вітчизна) як усвідомлену й діяльну любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність заради них піти на жертви, здійснити подвиг. Патріотизм пов'язаний із гордістю за досягнення і культуру своєї Батьківщини, бажанням зберегти її характер і культурні особливості, ідентифікувати себе з іншими представниками нації, готовність підпорядкувати свої інтереси інтересам країни, прагненням захищати інтереси своєї Батьківщини і свого народу. Поняття патріотизму виражає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію людини. Завдяки почуттю патріотизму людина стає сильною, здатною творити і розбудовувати свою національну державу, що виступає гарантом стабільності й могутності народу, його безсмертя. [6]

Система патріотичного виховання школярів на сьогоднішній день регулюється такими законодавчими документами, як Постанова Кабінету Міністрів від 15 вересня 1999 року «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства», Указу Президента України від 25 жовтня 2002-го року «Про затвердження Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», Постанови ВРУ «Про заходи Кабінету Міністрів України щодо захисту національних інтересів держави у сферах національно свідомого і патріотичного виховання молодого покоління та забезпечення умов його розвитку», Наказ МОН України № 641 від 16.06.2015 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах», Концепції національно-патріотичного виховання молоді, документів робочої групи з питань

патріотичного виховання молоді при Апараті Ради національної безпеки і оборони. [1-5]. Проте, основні положення цих документів на практиці не виконуються. За останні десятиліття під гучними гаслами демократизації та гуманізації суспільства, відродження національної історії та культури фактично сталася їх політизація. Про низький стан патріотичних почуттів учнів загальноосвітніх шкіл свідчать результати соціологічних та педагогічних досліджень. Тому патріотичне виховання молоді, розробка форм та методів його організації, повинна перейти від загальних декларацій в площину практичних дій на кожному робочому місці і, в першу чергу, у школі.

За роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та громадянської позиції молодого покоління. Зміст героїко-патріотичного виховання передбачає глибоке розуміння природи учнів, їх індивідуальних рис і можливостей, повагу до особистості дитини, турботу про її гармонійний розвиток, встановлення взаємин співробітництва в навчально-виховному процесі [8].

Власне патріотичне виховання передбачає, що якості дійсного патріота формуються гармонійно за такими напрямками:

1. Історико-патріотичне виховання.
2. Героїко-патріотичне виховання.
3. Фізичне виховання.
4. Військово-патріотичне виховання.

Громадяни, які люблять свою країну, свій народ і готові самовіддано служити їхнім інтересам, можуть назвати себе патріотами. Але як поєднати ціннісне ставлення до Батьківщини зі справою внутрішньої свободи людського добровільного самовизначення? Особливо це важливо в контексті питання про те, на основі яких фактів, подій, персоналій вітчизняної історії виховувати школярів. Сьогодні можна запропонувати кілька векторів спрямування роботи для вирішення даної проблеми:

- державний;
- соціальний;
- військовий;
- психолого-педагогічний. [12, с. 9]

У навчанні патріотичне виховання значною мірою зумовлено змістовими характеристиками освітніх предметів, які сприяють оволодінню системою знань про людину та суспільство. Особливу роль в цьому покладають на вчителів предметів історико-суспільствознавчого циклу, де будь-яка тема курсу вітчизняної чи світової історії може стати кроком для виховання гордості та відповідальності. Зокрема, в методичних рекомендаціях «Щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16.06.2015 зазначається: «На уроках історії закладаються підвалини історичних уявлень майбутніх громадян про давнє минуле власне українського народу, його мови, культури, ментальних рис характеру, державно-політичного життя, як невід'ємної складової формування європейської цивілізації. Тут учні мають отримати базові наукові знання, що слугуватимуть фундаментом формування їх історичної свідомості, патріотизму. Український патріотизм – явище, яке відображає все незаперечно цінне в історії української державності, визнає природну закономірність довготривалого історичного розвитку української нації, народу аж до створення своєї державності» [4].

А що стосується позакласної роботи вчителів історико-суспільствознавчого циклу? Згідно зі статтею 15 Закону України «Про позашкільну освіту» одним із напрямів позашкільної та позакласної освіти визначено військово-патріотичний напрям, який забезпечує належний рівень підготовки вихованців, учнів і слухачів до військової служби, виховання патріотичних почуттів та громадянської відповідальності. Форми організації такої роботи також визначені в законі: «Заняття, гурткова робота, клубна робота, урок, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт, змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, експедиція тощо» [2].

Серед методів і форм патріотичного виховання, які може використати вчитель історії в позакласній та позашкільній роботі, пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи і творчості. Не слід забувати і традиційні методи у формуванні патріотизму [9,10].

Результативність патріотичного виховання значною мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації і самоуправління учнів [7]. Однозначно, важливу роль відіграє позиція самого вчителя, його особисте ставлення до кожного окремого питання та проблеми в цілому. Не замовчувати, відверто аналізувати, висловлювати особисту точку зору з приводу найбільш болючіших питань. Дивитися відважно в майбутнє і бачити бодай незначний позитивний крок, наслідок. Також ефективність роботи багато в чому залежить від особистості, авторитету педагога, його громадянської зрілості, педагогічної майстерності, вміння активізувати аналітичну діяльність учнів.

Під час проходження педагогічної практики мені було досить складно обрати тему позакласного заходу, який би міг передати і мою власну зацікавленість, і виховати патріотичні почуття, і бути цікавим учням. Для такого завдання було обрано тему «Археологія – наука про старовину». Виховний захід базувався на здобутках Торговицької археологічної середньовічної експедиції, завданням якої вже 18 років є питання локалізації місця Синьоводської битви, яка стала однією з ключових подій в епоху Середньовіччя на українських землях. За мету даного заходу було поставлено: виховати в учнів цікавість до української історії, повагу до історичних пам'яток нашої країни, а також пробудити цікавість до історії рідного краю, адже село Торговиця, на території якого проводяться археологічні розкопки, територіально відноситься до Новоархангельського району, Кіровоградської області. Окрім теоретичного матеріалу учням доцільно, на мою думку, було запропоновано фотографії та відео-сюжети, що демонструють велич роботи експедиції, різноманіття історичних пам'яток, красу українських земель. Реалізація задуманих методів під час виховного заходу пройшла досить вдало. Учні позитивно сприйняли теоретичний матеріал, закріпили його під час виконання практичних завдань та підсумували здобуті навички в кінці заходу невеликою дискусією на тему: «Чи потрібна сьогодні археологія?».

Наступним виховним заходом, який містив в собі завдання виховання патріотизму і був мною проведений - «Гендер та жінки в історії». Даний виховний захід мав на меті акцентувати увагу учнів 9-го класу на ролі жінки в різній історичний час. Патріотична складова включала в себе теоретичні відомості про видатних жінок України, а також гру, головним завданням якої було визначити історичну особу, про яку йшлося в загадці. Для прикладів було обрано сарматських амазонок, які існували на території України, княгинь Київської Русі (Либідь, княгиня Ольга, Анна Ярославівна), видатних представниць мистецтва (Ліна Костенко, Леся Українка, Катерина Білокур) та спорту (Яна Клочкова, Ольга Харлан, Ольга Коробка, Ганна Безсонова), жінок політиків (Юлія Тимошенко, Наталія Ярецько, Валерія Гонтарева), історичних бранок (Анастасія Лісовська, Надія Савченко) тощо. Дана виховна робота дає можливість працювати за напрямком героїко-патріотичного виховання, що виховує гордість в учнів за своїх співвітчизників; формування готовності до подвигу в ім'я Батьківщини, у тому числі - до самопожертви заради життя наступних поколінь; усвідомлення витоків героїчного - любов до Батьківщини, її народу; особиста відповідальність за їхню долю; розуміння сутності подвигу: зробити саме те, що потрібне для Вітчизни у важкий час; знання історичних особистостей, національних героїв.

Ще одним втіленням патріотичного виховання під час проходження практики, в його пасивній формі, був перегляд фільму, присвяченого подіям Революції гідності. Для сприйняття фільм був досить важким, зважаючи на документальні кадри розстрілу Майдану, однак учні вказали на те, що такі моменти зближують з духом революціонерів, допомагають відчути всі настрої, які панували тоді в столиці, та, що найголовніше, доводять героїзм під час подій

листопада 2013 - лютого 2014 року. На мою думку, перегляд подібних фільмів є вдалою формою виховної роботи в школі, в тому числі і в позакласній роботі вчителя історії.

Патріотизм та національна свідомість закладені на генетичному рівні в наших пращурів і передаються з покоління в покоління. Теперішня ситуація сколихнула націю, підняла на надзвичайно високий щабель національно-патріотичну свідомість. Патріотизм у сучасному розумінні – це відчуття, що набуває особливого, піднесеного значення. У позакласній та позашкільній роботі вчителя історії національно-патріотичне виховання має займати ключову роль. Вчитель повинен донести учням глибоке усвідомлення своєї причетності до минулого, теперішнього і майбутнього Батьківщини, що дозволяє утверджувати у них почуття відповідальності за майбутнє своєї держави, за власну долю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.Ю. – Актуальні питання патріотичного виховання// Історія та правознавство. – 2013. - №3. – с. 5-9
2. Бондаренко О.Ю. – Як виховати патріота?// Історія та правознавство. Позакласна робота – 2014. - №. – с. 10-12
3. Гарнійчук В. Поняття “патріотизм” у сучасній педагогічній теорії. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/VKhNU/Nzkr/2008_21/05.htm
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). - К.: Райдуга, 1994. - 112 с.
5. Закон України «Про позашкільну освіту» від 26.06.15 № 46// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1841-14/page>
6. Киричок В. А. Інноваційні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності.// Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Проблеми виховання патріотизму підростаючої особистості в умовах глобалізації». // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1886/15/>
7. Концепція національно-патріотичного виховання молоді. Затверджено спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України та Міністерства освіти і науки України від 27 жовтня 2009 року, N 3754/981/538/49.// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://petschool.at.ua/publ/vchitelju/koncepcija_nacionalno_patriotichnogo_vikhovannja_molodi/6-1-0-49
8. Наказ Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.15 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах»// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068->
9. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України, 15. 09. 1999 р.: (Витяг) // Директор шк.- 2003.- № 29-32.- С. 16-18
10. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання - складові становлення громадянина // Шлях освіти.- 2002.- № 1.- С. 9-14.
11. Тхоржевський Д. Виховання національної самосвідомості учнів - невідкладне завдання загальноосвітньої школи // Шлях освіти. - 2003. - №2. - С.28-30
12. Чупрій Л.В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan__perspektivi.html

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Ольга ГОНТАР

(студентка IV курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О. М. Марченко

Духовні і моральні цінності – це основа суспільства, його живе коріння. Якщо вони є, якщо вони наповнюють душі людей – ніякі кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитись у майбутнє. Задля того, аби майбутнє наше було світлим, необхідно прищеплювати ці моральні цінності та принципи толерантності молодому поколінню. На мою думку, це можна активно робити під час навчального процесу, зокрема і на уроках історії.

Основу сучасного освітнього простору має складати педагогіка толерантності, яка передбачає побудову системи людських взаємовідносин виключно на принципах взаємоповаги та взаєморозуміння. Отже, толерантність – потреба сьогодення, що розкриває проблему розвитку духовності, зокрема, толерантного ставлення людини до свого оточення, дуже актуальна в наш час, особливо для молодого покоління, яке часто потребує виховання в себе моральних норм. Принципово важливим є усвідомлення необхідності навчитися жити у світовій спільноті, керуючись принципами толерантності.

На уроках історії необхідно приділяти увагу саме вихованню толерантності, в силу того, що сучасні учні досить часто забувають про неї у своєму спілкуванні, зокрема з такою проблемою я зіткнулася під час педагогічної практики. Одним з головних прийомів виховання толерантності на уроках історії може стати диспут, рольова гра, дебати, адже вони дають можливість висловити власну точку зору, розібрати ситуацію, знайти компромісний варіант проблеми. Вчити усвідомлювати відмінності іншого, зрозуміти його цінності та особливості світогляду.

Питання толерантного виховання найчастіше стосується історичної науки, оскільки саме історія містить велику кількість питань, що є суперечливими та багатозначними. Тому перед вчителем стоїть завдання – доцільно, правильно, сприяти розумінню певних подій. Важливим чинником у толерантному вихованні є і сама роль вчителя, як особи, що вчить, допомагає, на власному прикладі заохочує, сприяє засвоєнню та розумінню матеріалу, його особистісного потенціалу, професійних знань та навичок, переконань і поглядів залежить продуктивність спілкування, спільної діяльності.

Толерантність як особистісна якість педагога є необхідною складовою сучасної педагогічної культури. Особливо ця риса повинна бути притаманною вчителю історії, який завдяки новим підходам до викладання шкільного курсу історії має змогу впливати на формування толерантної особистості підлітка. Хоча для ефективної реалізації змісту педагогіки толерантності необхідно зробити так, щоб тема толерантності стала наскрізною у процесі вивчення всіх шкільних дисциплін [4, с. 27].

Толерантність сучасного вчителя історії передбачає не тільки прояв загальних рис толерантної особистості педагога, а й умілий виважений підхід до викладання історичних дисциплін, адже саме шкільний курс історії завжди мав великий вплив на формування світогляду учнів, переконання та дії майбутнього покоління.

Вивчаючи шкільний курс історії потрібно мати об'єктивний підхід, виключати стереотипи, упередженість щодо певної події, особи, враховувати широкий історичний матеріал, що глибше допомагає розкрити питання.

Важливо не забувати про переосмислення історичного минулого нашої держави та світової історії, що відбувається досить повільно, але незважаючи на це, гостро впливає на наш соціум та ставлення громадян однієї держави один до одного. Особливістю такого переосмислення стало спрощене ставлення до оцінки колишніх героїв та патріотів вітчизняної історії, що має свої величезні недоліки, сприяє забуванню героїчних сторінок минулщини.

Отже, організація і проведення уроку історії, виховною метою якого стає формування толерантності, передбачає його організацію на таких засадах:

- Виявляти обережність, коректність при оцінюванні подій, явищ, фактів історії та культури, які містять деструктивний потенціал.
- Розвіювати міфи і теорії, які містять людиноненависницькі ідеї.
- Здійснювати профілактику будь-якої форми національної, релігійної зверхності.
- Відходити від ліквідації почуття помсти, що слугує духовним підґрунтям для підігрівання ненависті в пам'яті кожного нового покоління.
- Звернення до світової історії – до тих її епізодів, які свідчать про страшні наслідки інтолерантності, людиноненависництва. А це, наприклад, і релігійні війни середньовіччя, і фашистські звірства в ХХ столітті, і сталінські розправи над цілими народами. Це не просто епізоди історії окремих народів, а події, які є катастрофічними для всього людства. Про ганебні сторінки світової історії повинна знати і пам'ятати кожна культурна людина, адже ті події нагадують, до чого може дійти людство, якщо землею не запанує толерантність. Будь-яке обмеження прав людини за національною, расовою, класовою або релігійною ознакою - це дорога до Голокосту, воєн і горя на землі [2, с. 24].

Під час проходження практики саме у 7-му класі однією з історичних тем, які ми розглядали, була «Монгольська навала на українські землі», в межах якої була проведена дискусія у класі з питання «Чи можна вважати дії монголів під час походу на Русь порушенням міжнаціональної толерантності?». Учні отримали змогу висловити власну думку, яка була сприйнята товаришами. Деякі думки коригувалися безпосередньо мною, проте, більшість дітей проявили обізнаність у нормах толерантності та визнали діяння монголів порушенням вказаних норм.

У силу того, що наша педагогічна практика мала досить короткий термін, більше мені не вдалося на уроках історії використати методів формування толерантності, проте, їх існує доволі багато. Можна використовувати ще такі шляхи, методи та прийоми формування толерантності на уроках історії, як:

1. Визначити місце компромісу в історії як альтернативи протистояння.

Так при бажанні у підручнику можна знайти приклади мирного, плідного співіснування ворожих сторін.

Наприклад, ісламської та християнської спільнот, культур та релігій, що склалася наприкінці I тисячоліття у південному регіоні Іспанії, який з VIII по XV ст. адміністративно територіально входив до Арабського халіфату.

Так у підручнику з історії Середніх віків для 7-го класу (автор І.М. Ліхтей) зазначається, що араби в ході завоювання Піренейського півострова «збагатили життя іспанців. В арабській Іспанії почали вирощувати рис, цукрову тростину, гранатові дерева, бавовну тощо. Було розширено систему зрошувальних каналів, що покращувало землеробство... Розвивалося і скотарство, передусім вівчарство... У містах процвітали ремесла, виготовлення тканин, виробництво зброї, скла, предметів розкоші, обробка шкіри» [1, с. 84].

Крім того, увага учня звертається на системний, всеохоплюючий характер позитивних наслідків арабської присутності в Іспанії, оскільки зазначені «економічні успіхи супроводжувалися культурним піднесенням: розвивалася наука, відкривалися бібліотеки та навчальні заклади, що вважалися чи не найкращими в тогочасній Європі» [1, с. 85].

Варто відмітити, що особливої дидактичної, виховної цінності цей історичний епізод набуває саме в контексті трактування його як конструктивного прикладу взаємовигідної співпраці, обопільної терпимості між носіями різних культур, представниками різних віросповідань, різних цивілізацій, фактично, воюючими сторонами [1, с.124].

2. Творчі завдання.

3. Бачення з позиції переможця і переможеного.

Взагалі, для формування толерантності учнів на уроках історії можна використовувати безліч різноманітних прийомів та методів, все залежить від креативності вчителя, від сприймання учнями, проте, важливо не забувати головне – з якою метою використовуються

дані шляхи. А головною метою є розуміння дітьми сутності толерантності, що це є визнання права кожної людини на самобутність, неповторність її внутрішнього світу [3, с. 25].

Таким чином, можна зробити висновок: толерантність – цінність у сучасному світі, одна з найважливіших умов розвитку демократичного суспільства. Дана моральна якість має визначальне значення для мирного співіснування людей різних національностей, релігій, поглядів. Толерантність необхідно виховувати в учнів задля того, щоб вони мали можливість успішно взаємодіяти в суспільстві, вирішувати конфлікти без насилля, сприяти збереженню миру на планеті.

Дуже важливим є вчасно звертати увагу навіть на найменші прояви інтолерантності, викорінюючи їх із самого кореня, не бути байдужими. Інтолерантна поведінка учнів навряд чи призведе до зрад і вбивств, проте може дуже покалічити життя людини, з якої насміхаються. Важливо відзначити, що робота з формування толерантної свідомості в учнів також повинна бути багатогранною й різноспрямованою. Розгляд проблеми формування рис толерантності вказує на її складність, наголошує на великій ролі та значному впливі вчителів та батьків. Завдання кожного – домогтися того, аби толерантність стала основою світогляду кожної сучасної людини, як молодого покоління, так і його вчителів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баганов К.О. Сучасна історична освіта інноваційні аспекти. / К.О Баганов. Монографія. – Донецьк: ТОВ Юго-Восток. Лтд. – 2005. – 345 с.
2. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя / О. Матієнко // Рідна школа. – 2005. – № 6 – С. 29 – 32.
3. Історія та правознавство // Основа. – 2007. – № 26 – С. 20 – 25.
4. Історія та правознавство // Основа. – 2009. – № 26 – С. 27 – 30.

ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Тетяна ДАЦКА

(студентка IV курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О. М. Марченко

На сучасному етапі постало завдання необхідності створення в процесі навчання історії умов формування в учнів власного погляду на події, явища та процеси, які відбувалися на історичному шляху розвитку людства через вивчення та самостійний аналіз багатьох фактів і думок. Це завдання може реалізуватися за умов систематичного та послідовного удосконалення творчих, критичних, дослідницьких навичок (вмінь, здібностей). Сьогодні з'являється потік нової різноманітної інформації, змінюється ставлення до джерельної бази, з'являється більше різноманітних документів, архівних матеріалів. Тому перед вчителями постає завдання залучити цю багату джерельну базу до процесу навчання та перетворити її з матеріалу для ознайомлення на матеріал для дослідження.

Завдання шкільної історичної освіти, покликані не лише дати учням нові знання, а й сприяти формуванню їхнього ставлення до ідей і цінностей громадянського суспільства та правової держави. *«Технології завтрашнього дня, – зазначав англійський філософ О.Тоффлер, – потребують не мільйонів поверхово начитаних людей, готових працювати в унісон на безкінечних монотонних роботах, не людей, які виконують накази, не змигнувши оком, а людей, що можуть приймати критичні рішення, знаходити свій шлях у новому оточенні та достатньо швидко встановлюють нові стосунки в реальності, що швидко змінюється».* Відповідно до цього, основним завданням учителя на сучасному етапі є сприяння активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку критичного мислення, створення умов для їх

самонавчання, а не пасивне підкорення його вимогам. Учні мають не просто запам'ятовувати дати, імена, події, факти, а й учитися мислити, оцінювати та аналізувати, спираючись на свідчення з минулого. Вони мають не тільки знати, а й ефективно застосовувати свої знання на практиці. Це, в свою чергу, формує в учнів критичне мислення. Тобто, вони починають задумуватися, осмислювати та перевіряти сказане, побачене, прочитане.

Практика свідчить, що на уроці краще запам'ятовується той матеріал, із яким учні працюють, аналізують його, роблять висновки, узагальнення, порівняння, висловлюють власну точку зору, свої думки, самостійно пояснюють історичні події та явища. Знання, здобуті таким чином, добре засвоюються. Найкраще цьому сприяє використання на уроках історичних джерел.

Перш ніж, організувати на уроці роботу з джерелознавчими технологіями, потрібно познайомити учнів з тим, що історичними джерела можуть бути різних типів.

До первинних джерел належать ті, які несуть нам інформацію від очевидців та учасників подій. Це можуть бути спогади, мемуари, свідчення, а також документи, які видавалися органами влади. Такі джерела не дають прямої відповіді на запитання, вони виконують роль інформаційного джерела, а також джерела, яке констатує історичний факт, описує подію, розкриває її суть, аналізує, спонукає до його осмислення, формує ступінь довіри до джерела, часто вимагає замислитися над достовірністю цієї інформації. До офіційних документів належать закони, декларації, заяви, накази, постанови, проекти, акти, грамоти, протоколи, резолюції, урядові телеграми, ультиматуми тощо, тобто ті документи, які є результатом діяльності органів влади та посадових осіб.

Під час роботи з такими джерелами інформації, потрібно зазначити дату його видання. Якщо ж вона відсутня, то можна визначити її, проаналізувавши події, про які йдеться в документі. Потім потрібно звертати увагу на його автора або орган влади, що його уклав, і на місце його опублікування. Під час роботи з документами в учнів часто виникають запитання:

- ❖ Чи є цей документ достовірним?
- ❖ Наскільки можна довіряти викладеній у ньому інформації?
- ❖ Чи не є документ упередженим?
- ❖ Можливо, документ видавався на чисть замовлення?

Якщо виявиться, що джерело є упередженим, то потрібно з'ясувати ким і з якою метою воно створювалося та на кого мало вплинути. Таким джерелам не можна повністю довіряти, оскільки вони оцінюють історичну подію під певним кутом зору, із якоюсь політичною вигодою. Але такі джерела на мою думку, слід використовувати на уроках, оскільки саме з їхньою допомогою можна показати існування різних точок зору та з'ясувати причини їх появи.

Зараз значно розширилися джерела, із яких учні здобувають історичну інформацію тих чи інших подій. Опрацьовуючи такі документи, на уроках історії України, переконана, що роль керівника належить саме вчителю. А згодом й учні вчаться розрізняти упереджену інформацію та виділяти той матеріал, який є дійсно історичним фактом і не підлягає сумніву.

Не менш цікавою є робота, що стосується праць істориків, заяв політиків, наукових трактатів учених і текстів підручників, то все це вторинні джерела, оскільки вони містять коментарі та оцінку історичних явищ і подій. Аналізуючи такі джерела, учням не потрібно нав'язувати точку зору, яка міститься в ньому, оскільки такі джерела також можуть бути упередженими.

Таким чином, працюючи з текстовими джерелами інформації на уроках історії України, учні відходять від однобічного тлумачення історичних подій. Учні усвідомлюють, що оцінка історичного факту завжди матиме різні точки зору, і що з часом ці думки можуть змінюватися, як змінюється життя навколо, настають зміни в суспільстві.

Сучасні уроки неможливо уявити без візуальних джерел. На мою думку, поряд із текстовими інформаціями також є дуже цінними візуальні джерела. Для ефективності вивчення теми або її закріплення, використовую: малюнки, картини, карикатури, фотографії, плакати, фільми тощо. Вони є абсолютно самостійними джерелами інформації. Учням набагато легше

тлумачити різноманітні події. Вони дають більше простору для уяви, а отже, краще сприймають матеріал за темою.

За допомогою такого підходу учні вчать сприймати історичний процес як явище неординарне, а також вони розуміють, що оцінка історичного явища може мати різні трактування. На уроках історії учні мають учитися розуміти ці оцінки, а також усвідомлювати, що з часом вони можуть змінюватися, оскільки з'являються зміни в житті суспільства, суспільній свідомості, політиці.

Існування різних точок зору щодо історичних явищ, використання різних історичних джерел на уроках часто приводить до дебатів та дискусій, а це, у свою чергу, спонукає учнів учитися формулювати власні думки та судження, шукати власний шлях розв'язання якоїсь проблеми. Чим краще учень навчиться робити це на уроці, тим ретельніше він шукатиме власний вихід зі складної ситуації і в повсякденному житті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пометун О., Г.Фрейман / О. Пометун, Г. Фрейман. Методика навчання історії в школі. – Київ: «Генеза», 2006. – 327 с.
2. Задорожна Л.В. Історичні документи як основа побудови пізнавальних завдань / Л.В. Задорожна // «Історія в школах України». – 2002. – № 2. – С. 35 – 39.
3. Задорожна Л.В. Діалектичний метод роботи з історичним документом / Л.В. Задорожна. // «Рідна школа». – 2002. – № 12. – С. 41 – 43.

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВАРШАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Юлія ДВОРЕЦЬКА

(студентка III курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Актуальність дослідження. Протягом останніх двох десятиліть розгортаються дискусії навколо проблем вищої школи, оскільки вища освіта є основою духовного розвитку людини і суспільства та економічного зміцнення країни. Вирішуючи нагальні проблеми освітянського життя, ми все частіше звертаємося до історії університетів. Поліпшення якісного, професійного складу викладацького корпусу ВНЗ потребує аналізу навчально-педагогічного і науково-просвітницького досвіду минулих років. Одним з найбільших державних вищих навчальних закладів Польщі є Варшавський університет, заснований 19 листопада 1816 р. Таким чином, 2016 р. цей заклад відзначатиме своє двохсотліття.

Історіографія. Історія становлення та розвитку Варшавського університету найповніше висвітлена у працях російських та польських вчених. У російській історіографії дана проблема досліджується в двох головних напрямках: в контексті вищої освіти Російської імперії і як окремого навчального закладу. Першу групу праць представляють роботи А.Є. Іванова [8], А.І. Авруса [7], В.І. Чеснокова [13]. Історія самого університету і його професорсько-викладацького складу є предметом дослідження А.Є. Іванова [8], А.О. Пушкаренка [10]. Якісно нову сторінку у вивченні історії Варшавського університету відкрили роботи сучасних польських учених. Результатом цих досліджень є праці Й. Шиллер [5], Е. Тилінської [6], Паркі [3], М. Пашковської [4] та ін.

Мета статті простежити історію університету протягом 1816 – 1915 рр. (період від заснування до евакуації у Ростов-на-Дону).

Традиційним в польській історіографії є поділ історії Варшавського університету на три періоди: Королівський (Царський) Варшавський університет (1816 – 1831 рр.), Варшавська Головна школа (1862 – 1869 рр.), Імператорський Варшавський університет (1869 – 1915 рр.).

Королівський (Царський) Варшавський університет (1816 – 1831 рр.)

Історія Варшавського університету на початку свого існування вирізняється рядом специфічних особливостей, пов'язаних із суспільно-політичним становищем в Царстві Польському. Згідно із заключним актом Віденського конгресу, підписаним 9 червня 1815 р., відбувся новий поділ польських земель. Більша частина Варшавського герцогства відходила до Росії під назвою Королівства Польського. Воно користувалося широкою автономією, мало власну конституцію, парламент, національну армію. Державною мовою залишався польська [9, с. 343].

Варшавський університет був заснований як Королівський університет Варшави 19 листопада 1816 р. указом російського імператора Олександра I. Вищий навчальний заклад створений на базі школи права (1808 р.) та школи медицини (1809 р.). Школа права зобов'язана своїм виникненням міністру юстиції Варшавського герцогства, графу Лубенському. Вона спочатку мала характер приватної установи, розташовувалася в будинку Лубенського та існувала на його кошти. Відкриття школи відбулося 1 жовтня 1808 р. Через три роки, декретом 22 травня 1811 р., до неї було приєднано відділ адміністративних наук. Школа права існувала до відкриття Варшавського університету, до якого вона увійшла як юридичний факультет.

Школа медицини заснована 1809 р. Станіславом Сташицем. Її головне завдання полягало у підготовці військових лікарів, нестача яких відчувалась досить гостро. Перші три роки викладачі виконували свої обов'язки безкоштовно, оскільки державна скарбниця було вкрай виснажена війною. Крім того, викладання зустрічало великі труднощі через нестачу необхідних навчально-допоміжних установ. Для практичних клінічних занять вихованці школи служили в лікарні Св. Роха та міському єврейському інституті [9, с. 352].

Зміни в організації вищої освіти в Привіслінському краї відбулися після приєднання його до Російської імперії. Указом 7 (29) листопада 1816 р. імператор Олександр I ухвалив заснувати Королівський (Царський) Варшавський університет.

15 листопада 1817 р. було схвалено герб університету, головним його елементом є зображення орла з розпростертими крилами, лівий кіготь якого тримає пальмові віття, а правий – лаврові (ознака плідної роботи та нагород). Навколо орла зображувалося п'ять зірок, що символізували перші п'ять факультетів університету (юридичний, медичний, філософський, богословський, мистецький) [5, с.93].

У 1818 р. обговорювалося питання про форму для професорів. Немцевич пропонував за прикладом європейських університетів і для належної поваги до професорів встановити тоги різних кольорів (малинового для ректора, фіолетового кольору для декана богословського факультету, зеленого для декана юридичного факультету та світло-блакитного для декана мистецького факультету. Урядовою комісією тоги були прийняті в 1821 р., їх виготовлення коштувало 9.308 злотих [6, с.24].

25 березня 1821 р. внаслідок внесення поправок до статуту університету розпочалася політика наступу Росії на його автономію. Наприкінці 1822 р. було також змінено і герб університету. Традиційний стилізований орел, який був оточений п'ятьма зірками, тепер розміщувався на грудях царського двоголового орла.

У результаті польського визвольного повстання 1830 р. самоврядування Царства Польського було скасовано, а Царський Варшавський університет було закрито [5, с. 127].

Варшавська Головна школа (1862 – 1869 рр.)

Відновлення Варшавського університету стало можливим лише після смерті російського імператора Миколи I. Лібералізація суспільного життя стала відчутною за часів вступу на престол Олександра II. 4 червня 1857 р. було відкрито у Варшаві польський вищий навчальний заклад – медико-хірургічну академію, яка спочатку складалася з двох відділень – медичного та фармацевтичного [2, с. 55].

Зусиллями аристократа О. Вельопольського (1803 – 1877), який очолював цивільний уряд, 28 жовтня 1861 р. у Варшаві було відкрито підготовчі курси, які повинні були закласти базу для майбутнього університету. На цих курсах викладалися: логіка і психологія, загальна історія з географією, математика, стародавні мови, літератури польська і російська, нові мови. 25 листопада 1862 р. відбулося урочисте відкриття Варшавської Головної школи, яка

складалася з чотирьох відділень: історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного та медичного. До цієї школи увійшла медико-хірургічна академія в якості медичного відділення. Найбільш численним було юридичне відділення, потім йшли фізико-математичне та медичне. Менш численним було історико-філологічне [2, с. 63].

Що стосується питання мови викладання, то можна відзначити, що цілий ряд предметів викладався російською мовою. З 1866 р кожен абітурієнт Головної школи зобов'язаний був витримати іспит з російської мови в особливому комітеті, що складався з російських викладачів. Так, наприклад, згідно з Положенням 1840 р., про юридичні курси у Варшаві, викладання тут Зводу законів Російської імперії повинно здійснюватись російською мовою, викладання історії римського права – латинською або російською, при чому позитивні успіхи у першому з цих предметів, тобто в знанні російських законів, були умовою для отримання по закінченні курсу переваг. На тих же юридичних курсах викладалися також історія і статистика Російської держави теж російською мовою [8, с. 25].

Цікавим було ставлення студентів литовського походження до мовного питання. У II-му випуску праць Варшавського статистичного комітету було зазначено наступне: «В часи існування Головної школи, литовські студенти складали своє колективне об'єднання, в якому вони спілкувалися литовською мовою, і були незадоволені тим, що вони змушені слухати лекції у Головній школі не рідною литовською, а польською мовою. Деякі з них протестували проти того, що в тутешньому краї віддається така перевага одній обласній мові перед іншими, і що вони набагато швидше примирилися б із слуханням лекцій загальнодержавною мовою» [1, с. 325].

Імператорський Варшавський університет (1869 – 1915 рр.)

У 1869 р. польський вищий навчальний заклад було перетворено на російський класичний університет, мета якого полягала в русифікації поляків, насамперед молоді. На цих підставах був складений проект статуту для Варшавського університету, джерелом якого виступив університетський статут 1863 р. але з деякими змінами та доповненнями, які в першу чергу стосувалися обмеження університетського самоуправління. Факультети університету створювалися на базі відповідних відділів Головної школи, приміщення та обладнання якої слугували на перших порах базою для університету [12, с. 5].

У лютому 1899 р. розпочалися масові студентські заворушення у Варшавському університеті. Заняття були перервані на два тижні, 167 студентів було виключено з університету. Виступи студентів не припинялися і на початку ХХ ст. У листопаді 1903 р. – січні 1904 р. університет був закритий на шість тижнів. Заняття були відновлені 7 січня 1904 р., але були помітні проблеми у їх відвідуванні [11, с. 87].

Фактично з 15 січня регулярних занять не проводилось. Не змінилась ситуація і восени, у вересні студенти подали петицію з наступними вимогами: 1) свобода викладання; 2) польський характер університету; 3) поява нових кафедр з польською мовою викладання – історії Польщі та історії польського права; 4) професори повинні бути поляками; 5) в університеті повинна бути польська адміністрація; 6) автономія університету; 7) вільна організація студентства; 8) вільний вступ до університету всіх бажаючих незалежно від статі, віросповідання і національності; 9) автономія Польщі [8, с. 32].

27 жовтня 1905 р. університет був закритий за клопотанням ради університету. Під час закриття університету розгорнулася дискусія, чи варто взагалі у Варшаві залишати російський університет. У підсумку університет залишили, але правила прийому до нього змінилися, що забезпечило зміну складу студентів. Було прийнято також рішення в 1908 р. набирати студентів тільки на перший курс [12, с. 23].

Драматичною сторінкою історії Імператорського Варшавського університету була його евакуація в період Першої світової війни. Евакуацій було дві. Перша відбулася в 1914 р., одразу ж після початку військових дій. Тоді вивезли до Москви частину книг з бібліотеки, обсерваторію, документи канцелярії. Але, оскільки в 1914 р. російські війська на Західному фронті супроводжував успіх, евакуація була скасована, восени відбувся новий набір студентів, і частина вивезеного майна довелося повертати до Варшави. До літа 1915 р. ситуація на фронті

змінилася, почався відступ російської армії, і університет був у червні евакуйований. Передбачалося що тимчасово, але виявилось - назавжди. У зв'язку з наближенням німців у 1915 р. до Варшави частина професорсько-викладацького складу з сім'ями і прислугою, студенти, навчальне і наукове обладнання, бібліотека університету поспішно були евакуйовані до Москви. Варшаву залишили всі співробітники (лише частина службовців-поляків виявила бажання залишитися в місті), включаючи працівників канцелярії. У Варшаві залишилися численні цінності, в тому числі основна частина бібліотеки [9, с. 381].

Тоді ж вирішувалося питання про місце розташування університету. Коли стало відомо, що Варшавський університет повинен бути тимчасово евакуйований до одного з периферійних міст, було вирішено перенести його до Ростова-на-Дону.

З перших днів свого існування в Ростові, університет зарекомендував себе як вищий навчальний заклад з високим освітнім рівнем, що поставило його на один щабель з провідними університетами Російської імперії, а на півдні Росії він став провідним університетом [1, с. 372].

Отже, протягом 1816 – 1831 рр. Варшавський університет був польським. Навчання велося польською мовою, навчальний процес регулювався польським законодавством і відповідав польським традиціям. Він був підвідомчий Урядовій комісії віросповідань і народної освіти Царства Польського. Викладацький склад в основному складався з поляків, а навчання у Варшавському університеті було спрямовано, насамперед, на підготовку фахівців для потреб Царства Польського. Останній період характеризується переходом на російську систему освіти, що стало поштовхом до масових масових виступів студентів, які вимагали надання польського характеру університету, польської мови викладання, розширення автономії університету та ін. У зв'язку з цим були перерви у роботі університету. Драматичною сторінкою історії Імператорського Варшавського університету була його евакуація в період Першої світової війни у Ростов-на-Дону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ihnatowicz I. Uniwersytet Warszawski w latach 1869–1899 // Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915 / Red. S.Kieniewicz. – Warszawa, 1981. – S.378.
2. Ihnatowicz I. Utworzenie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1869 // Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego. – 1972. – Т.12. – S.55–70
3. Parka S. Stopnie naukowe w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim (1869–1915) // Rozprawy z Dziejów Oświaty. 2000. Т. XXXIX. S. 129–146
4. Paszkowska M.Z. dziejów wydziału prawa Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1869–1915) // Studia Iuridica. 2003. Т. XLII. S. 151–161.
5. Schiller J. Powstanie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w świetle badań archiwalnych //Rozprawy z Dziejów Oświaty. – 2002. – Т.XLI. – S.93–127
6. Tylińska E. Życie codzienne studentów Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie (1869–1904) //Rozprawy z Dziejów Oświaty. – 2000. – Т.XL. – S.23–58.
7. Аврус А. И. История российских университетов: курс лекций: учебное пособие. Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1998. 128 с.
8. Иванов А.Е. Русский университет в Царстве Польском. Из истории университетской политики самодержавия: национальный аспект // Отечественная история, 1997. – №6. – С.23–33
9. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.) / За ред. В. І. Ярового. Навч. посіб. – К.: Либідь, 2001. – 632 с.
10. Летопись университетской жизни / Сост. А.А. Пушкаренко, А.А. Пушкаренко. Изд. 2-е. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та. 2005. 80 с.
11. Михальченко С.И. Императорский университет в Варшаве: проблемы польско-российских взаимоотношений (1869–1915) // Polska w Rosji – Rosja w Polsce: Stosunki polityczne. – Poznań, 2003. – S.85–95
12. Михальченко С.И. Историко-филологический факультет Варшавского университета: 1869–1917: Очерк истории кафедр. – Брянск, 2005. – С. 5–26

13. Чесноков В.И. Обзор движения университетов в Российской империи // Российские университеты в XVIII – XX веках. Вып. 3. Воронеж, 1998. С. 4 –24.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ «СУХОГО ЗАКОНУ» В США

Марина КУРНОСОВА

(студентка IV курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С.Позднякова.

Актуальність даної статті полягає в тому, що «сухий закон» породив у США як мафію, що переросла в бандитські клани, так і наркоманію – проблему, з якою не можуть впоратися до сьогодні. У статті досліджується особливості запровадження за «сухого закону» та його наслідки. 22 грудня 1917 року – день запровадження Конгресом «сухого закону», цю дату мало хто не знає в Сполучених Штатах і сьогодні, так як вона стала дуже ваговою в історії країни. Антиалкогольний рух у США набрав обертів на початку ХХ століття. У країні масово виникали різноманітні товариства тверезості, церкви вели просвітницьку роботу серед американців, вимагаючи від них припинити вживання спиртних напоїв. Найцікавіше, що згідно з офіційною статистикою проблеми пияцтва серед населення не було взагалі. Влада США під тиском громадськості все ж вирішила запровадити обмеження на виробництво та продаж спиртного. Легендарний Аль Капоне побудував свою імперію саме на торгівлі спиртним, прибутки підпільної мережі з продажу самопального віскі, приміром, сягали 2-х мільярдів доларів на рік. Мафія, яка масово поширилась за часів «сухого закону», не зникла і до сьогодні.

Американський антиалкогольний рух залишається малодослідженою темою у вітчизняній історіографії. У США перші праці були написані самими прибічниками «сухого закону» [1]. У наш час інтерес до цієї проблеми не зменшується [2].

Р. Хофстедтер та близькі до нього історики схильні бачити в боротьбі за «сухий закон» та подальшу його реалізацію прояв людської недалекоглядності та фанатизму [3]. Тему «сухого закону» розкриває Г. Гослар у своїй книзі «Современная Америка» [6]. Гослар розглядає побутовий аспект даного питання. Автор звертає увагу на той факт, що «сухий закон» є позитивним явищем, так як він допоміг людям перестати пити спиртні напої. Ще одним дослідником цієї теми є А. Каспи, автор книги «Повседневная жизнь Соединенных Штатов в эпоху процветания и «сухого закона» [8]. Ця праця досить ґрунтовно описує період 1920 – 1930-х років в США. У ній висвітлено передісторію, організації боротьби з алкоголем, процедуру введення закону в країні. Так як наслідком «сухого закону» була поява мафії та гангстерів, то логічним є використання у статті праці Роберта Іванова «Мафія в США» [9]. У цій праці автор простежує процес від появи головних осередків та кланів мафії, до взаємної роботи злочинного світу з державними службовцями та до чого це призвело.

Сухий закон (англ. Dry law) – загальний термін, що позначає закони, що забороняють виробництво, імпортування, експортування, транспортування і продаж алкогольних напоїв (за винятком медичних і наукових цілей). Найбільш відомий закон такого роду, прийнятий у США в 1919 р. і діяв до 1933 р.

На території США перші обмеження на виробництво і продаж алкоголю з'явилися ще в середині ХІХ століття. Вони періодично вводилися в 13 штатах, але швидко скасовувалися, а в деяких штатах навіть визнавалися антиконституційним. До кінця ХІХ століття гасла боротьби з вживанням та виробництвом спиртного стали активно використовувати американські політики, особливо в періоди передвиборної боротьби. Загалом, народ їх підтримував і навіть вступав в різні антиалкогольні організації.

Активізації руху за прийняття «сухого закону» сприяло те, що в умовах війни різко зріс експорт зерна, капітал був зацікавлений у інтенсифікації виробництва, у підвищенні продуктивності праці. А для цього треба було якщо не заборонити, то різко скоротити споживання алкоголю. Ділові кола активно включилися в цей рух і зробили все можливе, щоб

надати йому «патріотичний» характер. На агітацію за «сухий закон» не шкодували ні коштів, ні зусиль по всіх напрямках. Виступи за його введення лунали з церковних амвонів, зі сторінок газет і журналів самої різної політичної орієнтації, з політичних трибун [10, с. 4 – 5].

Цікаво, що боротьбу з алкогольною продукцією активно підтримали об'єднання аптекарів і фармацевтів. Їх інтерес був у тому що, вони в той період активно просували на ринок тонізуючі препарати, в яких використовувалася колумбійська кока. Кокаїн тоді не був поза законом і наркотиком не вважався. Заборона продажу спиртного могла принести фармацевтам надзвичайні прибутки, було за що поборотися.

На початку ХХ століття почали вводитися істотні обмеження в різних штатах. Першими на шлях запровадження власного «сухого закону» стали Канзас, Північна Дакота, Мен, Небраска. До 1916 року різні обмеження діяли в 26 штатах. Це було пов'язано не тільки з турботою про здоров'я нації і особливостями військового часу, але й з бажанням зберегти запаси зерна, з якого традиційно отримували спирт.

Загальнонаціональне обговорення можливості введення заборони на алкоголь почалося в 1917 році, коли Конгрес США направив на розгляд та затвердження штатів проект Вісімнадцятої поправки до Конституції, яка регламентує введення «сухого закону». Паралельно з бюрократичними процедурами почали здійснювати і практичні кроки, вже у вересні 1917 року заборонивши по всій країні виробництво віскі. У травні 1919 року ввели серйозні обмеження виробництва пива, а з 1 липня 1919 року на території країни повністю заборонили продаж спиртних напоїв.

Бюрократичні перепони долали досить важко. 16 січня 1919 р. Конгрес поправку до Конституції прийняв, але ввести її відразу не вдалося. Президент Вудро Вільсон не був прихильником «сухого закону» і наклав вето на поправку, прийнятую Конгресом. Вони швидко знайшли вихід з положення, і вже в жовтні 1919 року прийняли спеціальний закон, що вводив вісімнадцяту поправку всупереч президентському вето.

16 січня 1920 року Вісімнадцята поправка до Конституції США, що вводила в країні «сухий закон», офіційно вступила в силу. У ній зазначалося:

«1. В годичный срок, считая с момента ратификация настоящего текста, в пределах всей страны воспрещается изготовление, продажа и транспорт крепких напитков, а равно их ввоз и вывоз за границу.

2. Конгресс и штаты уполномачиваются ввести в действие предыдущий параграф.

3. Пункт первый недействителен, если он не будет законодательным путем включен в конституции всех отдельных штатов в течение семи лет с нынешнего числа» [6, с. 83].

Вісімнадцята поправка, хоча і забороняла обіг алкоголю, не передбачала відповідальності за її порушення. Тому Сенат США доповнив її «актом Волстеда», який ставив собі за мету переслідування не масового споживача, а виробників спиртного. Ухвалений закон не забороняв приватне володіння, зберігання і, що найважливіше, вживання алкоголю. Весь ризик брали на себе незаконні виробники, імпортери та продавці алкоголю. Їх клієнтам нічого не загрожувало. Ця обставина в сукупності з «лазітками», що дозволяли в ряді випадків виробляти п'янки напої, спровокували масове підпільне виробництво і споживання алкоголю.

Думка, що Сухий закон став причиною розгулу злочинності, пояснювалася тим, що змусити величезну країну разом припинити споживати спиртних напоїв – це явний абсурд, який ні до чого доброго не приведе. Подібна заборона тільки створить умови для розквіту підпільної торгівлі випивкою, яку неминуче візьмуть у свої руки люди, схильні порушувати закон [7].

Якщо вірити тодішній статистиці, то результати були вражаючими. Було закрито 236 горілчаних та 1092 пивних заводів, 177790 різних питних закладів. Цікаві цифри наводить Г. Гослар у виданій в 1925 році книзі «Сучасна Америка»: «За неповні три роки його дії сталося оздоровлення суспільства. Число арештів зменшилася в 3,5 рази, в тому числі за бродяжництво, хоча умови експлуатації та безробіття залишилися колишніми. У м. Філадельфія через 9 місяців виявилися порожніми 1100 в'язниць і камер, а число ув'язнених скоротилося з 2000 до 474, тобто в 4,2 рази. На 1 квітня 1920 року в тюрмі м. Чикаго з 25000 ув'язнених залишилося 600. Злочинність у США скоротилася на 70%. У госпіталі м. Буффало, звільнені в психіатричних

лікарнях ліжка були передані для туберкульозних хворих, число яких зростало в роки торгівлі алкоголем. Збільшилося споживання молока населенням. Покращився добробут народу. Зміцнилися сімейні підвалини. Зросли заощадження» [6, с. 86].

Сухий закон забороняв на всій території країни виробництво та продаж алкогольних напоїв і їх ввезення. Відразу ж після прийняття закону стало очевидна відома істина – заборонений плід солодкий. Ті, хто раніше були байдужі до алкоголю, потягнулися до спиртних напоїв. Це розширило коло споживачів, а відтак і можливості для наживи. Розпочалося таємне виготовлення алкогольних напоїв і їх нелегальне ввезення з-за кордону. З'явилися і нові, раніше невідомі професії нелегального бізнесу. Муншайнер (moon-луна, shine-світло) – самогонщик, підпільний виробник спиртного, працюючий ночами при місячному світлі. Бутлегер (boot leg - нелегально торгувати спиртним) – контрабандист, який доставляє спиртне з-за кордону. Спкізі (speak easy-тихо говорити) – притон, де можна було пошепки замовити спиртне, яке подавали замаскувавши під чай або який-небудь інший нешкідливий напій [11, с. 375].

Говорячи про сухий закон, не можна не згадати, що саме він суворо карав за нелегальне виготовлення та торгівлю спиртними напоями. Але, відразу ж було запущено в хід таку безкарну зброю, як хабар. Злочинний світ виявився спроможним взяти на утримання практично весь правоохоронний апарат, що наглядав за виконанням сухого закону. Мафія регулярно платили поліцейським та інспекторам, в два-три рази більше, того, що вони отримували офіційно за свою роботу. Проти такої спокуси, рідко хто міг встояти.

Витрати на підкуп поліції та інших представників правоохоронних органів покривалися за рахунок величезних прибутків від нелегальної торгівлі алкогольними напоями. Прибуток залежав від умов, місця і часу. У середньому він становив 400-500% [4, с.133].

Сьогодні побутує думка, в основному серед лібералів, демократів та інших прихильників «свободи без берегів», нібито «Сухий закон зробив Америку нацією злочинців». І справді, запровадження «сухого закону» в США, замість того, щоб «очистити» і «витверезити» суспільство, спровокувало в країні неабиякий сплеск корупції. Такі умови виявились ідеальним для появи кримінальних угруповань, які тепер більш відомі, як мафія.

1928 року з благословення мафіозних босів сталося чергове тріумфальне переобрання мера Чикаго – Білла Томпсона на прізвисько «Великий Білл». Не складно здогадатися, що правоохоронні органи і суди купленого мера були більш, ніж лояльні до порушників сухого закону.

Сам же Великий Білл частенько подекував, що він «ніколи не просихає, як середина Атлантичного океану» [7].

На підтвердження вищесказаного збереглася одна кумедна історія про те політика, який влаштував масову нелегальну пиятику на палубі власного корабля, пришвартованого в міській гавані, як мер відзначав своє переобрання. Кількість розпалених гостей і спиртного була така велика, що судно перекинулося і потонуло. Залишилася пам'ятна фотографія, де мокрий і в дуже п'яний високоповажний мер виповзає на берег, стискаючи в руках почату пляшку віскі [9, с. 20].

Гангстерські угруповання, навпаки, стрімко розросталися, їх клієнтами були люди, які могли платити за таємно ввезені або вироблені спиртні напої великі гроші. Стрімко зростала і мережа підпільних питних закладів.

У пору Сухого закону США поширилося бутлегерство. Пляшки зі спиртним ховали в халяви чобіт, звідси і походження слова. Бутлегери організовували нелегальну доставку і збут алкогольної продукції, одні рекетири під приводом захисту від інших рекетирів збирали «данину» з легальних і нелегальних установ, таких як кубла, борделі, ресторани, крамниці, магазинчики, пральні. Помаленьку, але досить активно, почала розвиватися торгівля наркотиками. Мафіозі постійно воювали між собою, практично на очах у всіх влаштовуючи криваві розбірки з автоматами і бомбами. А пишні похорони тих же самих мафіозі стали постійним «прикрасою» міських вулиць.

Поступово сухий закон стає занадто «дорогим» для держави. Після прийняття 18-ї поправки майже всі штати, які раніше стали «сухими», з метою економії коштів скасували своє

законодавство з цього питання і скоротили штати службовців, контролюючих виконання закону. Федеральний уряд був вимушений оплачувати більш 1500 постійних агентів для забезпечення хоча б мінімальної ефективності антиалкогольного законодавства. Протягом 1920-х років бюджет Федерального Бюро з контролю за дотриманням сухого закону зріс з 4,4 до 13,4 мільйонів доларів на рік. Ще 13 мільйонів доларів йшли щорічно на утримання спеціального підрозділу берегової охорони США, що відстежує контрабандні поставки спиртного морем [6, с. 100].

Оскільки «розумна тверезість» навіть для самих борців за тверезість була не більше, ніж ідеалом, для більшості практично налаштованих американців з'явилася куди більш реальна можливість поправити свій добробут за допомогою нелегальної торгівлі спиртним. Адже все, що нелегально, як правило, ще й дороге коштує. А країна з протяжністю кордонів у 18700 миль – це справжній «рай» для контрабандистів. На такому величезній відстані завжди можна знайти лазівки як з суші, так і з моря і з повітря і ввезти все, що потрібно, для розвитку свого бізнесу [8, с. 35].

Сухий закон модернізував всю структуру мафії. Протягом тривалого часу важко було судити про організаційні засади цієї ретельно законспірованої організації. Багато деталей, пов'язані з мафією, її структурою, специфікою функціонування поступово ставали відомі. Цінне джерело, зокрема за структурою мафії, – мемуари Нікола Джентіле. Джентіле був прийнятий в мафію і в якості керівника «сімей» працював у Пітсбурзі, Клівленді, Канзас-Сіті. Був найближчим підручним знаменитого боса американської мафії Аль Капоне. На початку 1950-х років старий мафіозі пішов на спочинок і написав цікаві мемуари, які були не повністю опубліковані [12, с. 123].

Поступово вироблялася нова стратегія і тактика дії мафії у зв'язку з прийняттям «сухого закону». Знадобилося встановлювати дійові зв'язки з моряками, які ризикнули б увійти в долю з мафією і зайнятися транспортуванням алкогольних напоїв з-за кордону. У межах США спиртне транспортувалося в основному на вантажівках. Для цього треба було шукати надійних і досить рішучих власників вантажних автомашин, які взяли б за прибуткове, але дуже ризикову справу. Причому ризик подвійний: загроза виходила не тільки з боку поліції, непоодинокими були випадки, коли конкуруючі гангстерські шайки не тільки били, а й убивали водіїв, які перевозили спиртні напої.

Сухий закон висунув на авансцену злочинного світу цілий ряд лідерів, які зуміли правильно зрозуміти специфіку нової ситуації в країні, виробити і реалізувати нову стратегію і тактику в діяльності мафії.

До 1925 р. мафія в Сполучених Штатах досягла небаченої сили і впливу, про які раніше можна було лише мріяти. Це був результат сухого закону та організаційного генія Аль Капоне в Чикаго і Щасливчика Чарлі Лучано в Нью-Йорку [8].

Аль Капоне любив називати себе бізнесменом. Але це був бізнес особливого роду, який тримався на допомозі «корумпованих політиканів і поліцейських, на шантажі, погрозах, на вбивствах тих, хто наважився чинити опір його монопольній владі в Чикаго. У 20-х роках були вчинені не сотні, а тисячі вбивств. Більшість з них – справа рук гангстерів, які зводили між собою рахунки. Було підірвано понад 100 бомб в офісах або будинках тих, хто наважився встати на шляху бандитів Капоне. Невинних людей по-звірячому катували, били, іноді вбивали в повчання іншим, щоб вони не чинили опір мафії» [10, с.15 – 18].

З історії «сухого закону» дослідники виділяють чотири етапи. На першому етапі весь наявний запас спиртного «вилучався» під різними приводами (наприклад, «в медичних цілях») і поширювався по ринках збуту. Цей етап завершився, коли закінчилися запаси спиртного в приватних руках. На другому етапі громадяни приступили до самогоноваріння і виготовлення різних напоїв кустарними способами. Тут виступили на передній план італійські мафіозі, які завдяки своїй злагоженості та вмінню діяти заодно швидко взяли під контроль все самогоноваріння, допомагали добувати необхідні складові і збувати продукцію, поставивши весь цей бізнес на широку ногу.

Приблизно до 1924 року самогон, на думку істориків, став зовсім неякісним. І з'явилася необхідність в доставці високоякісного продукту контрабандним шляхом. Для того, щоб контрабанда процвітала і бізнес ширився – потрібні були великі й потужні організації. І це знаменувало початок третього етапу «сухого закону», коли на перший план вийшли великі злочинні угруповання. На початку 1933 року закрилися останні банки. Гроші були тільки у бутлегерів. Так що вже після скасування Сухого закону (в тому ж 1933 рік) бутлегери мали на руках готівковий капітал, який міг послужити підмогою в отриманні доступу до керівних посад.

На четвертому етапі, зі скасуванням сухого закону, багато бутлегерів, передчуваючи зміну обстановки, швидко стали перемикатися на інші види бізнесу як-то азартні ігри, проституція і наркотики. Залишилися і гуральні, які вже перестали бути підпільними, цілком офіційно виробляли високоякісне віскі, яке продавалося вже за звичайною ціною.

Хоча, Оклахома, Канзас і Міссісіпі залишалися «сухими» до 1948 року. А штат Міссісіпі останнім з усіх зняв обмеження тільки в 1966 році.

Отже, як висновок, можна сказати, що саме «сухий закон» став головною причиною того, що США з середини 20-х до середини 30-х років ХХ століття стала найбільш «гангстерської» державою, в якій злочинці почувалися так вільно, як ніде більше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Winskill P. T., Lees F. R. The temperance movement and its workers: A record of social, moral, religious, and political progress. – L., 1893 (Repring 2010).
2. Blue A.D. The Complete Book of Spirits: A Guide to Their History, Production, and Enjoyment. – N. Y., 2004.
3. Hofstadter R. The Age of Reform. From Bryan to F.D.R. p. – N.Y., 1955. –287 p.
4. Merrill J.L. The Bible and the American Temperance Movement: Text, Context, and Pretext // The Harvard Theological Review. Vol. 81. №. 2. April 1998. – 145 p.
5. Библик С.П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С.П. Библик –Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
6. Гослар Г. Современная Америка / Г. Гослар. – М.-Л., 1925. – 101 с.
7. Гуминенко М.В. Проблемы Сухого закона и бутлегерства в США [Електронний ресурс] / М.В. Гуминенко – Режим доступа: <http://dugward.ru/history/Hist4.html>
8. Каспи А. Повседневная жизнь Соединенных Штатов в эпоху процветания и «сухого закона» / А. Каспи. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 336 с.
9. Иванов Р.Ф. Мафия в США / Р.Ф. Иванов. – М.: Русич, 2000. – 544 с.
10. Маас П. Исповедь мафиози. История Джозефа Валачи, рассказанная им самим / П. Маас– М.: Московский рабочий, 1991. – 272.с.
11. Морозов С. М. Словник іншомовних слів / С.М. Морозов, Л.М. Шкарапуга. – К. Наук.: Думка, 2000. – 680 с.
12. Осбери Г. Банды Чикаго / Осбери Г.; пер. Д. Лихачева. Центрполиграф – 2004. – 430 с.
13. Батраков Е. «Сухой закон» суров, но это закон [Електронний ресурс] / Е. Батраков. – Режим доступа:http://www.sbnt.ru/nopublic/suhoi_zakon/

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ.

Юлія МАРУС

(студентка IV курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

У процесі історичного пізнання факти, події та явища вивчають відповідно до принципу історизму, який спрямовує розглядати шлях людської цивілізації в історичному просторі та

відповідно до історичного часу. Створення в учнів правильних уявлень про місце, де відбувалися історичні події, має не менш важливе значення, ніж вироблення уявлень про розвиток подій у часі. Територія є ареною всіх історичних подій, і умови місцевості нерідко визначають їх перебіг. Людина постійно усвідомлює себе у якомусь просторі й відчуває на собі вплив просторових характеристик. Тому поняття простору є важливою складовою людського світогляду.

Під «просторовою компетентністю», вважають дослідники, слід розуміти знання, що на науковому рівні забезпечують розуміння простору як необмеженої протяжності, формують картографічні вміння і навички учнів та забезпечують психологічну готовність творчо і відповідально застосовувати набуті знання та досвід у реальних життєвих ситуаціях [8, с. 26].

Сучасна методика викладання історії наголошує: «...жодного уроку без карти чи інших картографічних засобів» [8, с. 25].

Таким чином, можна стверджувати, що просторова компетентність має міждисциплінарну основу. Основною відмінністю є те, що в методиці навчання історії використовують поняття «історичний простір». Історичним вважається не будь-який простір, а лише та його частина, що стала об'єктом уваги й потреб людини, як освоєна та пізнана нею або її розумом. Специфіка історичної просторової компетенції, за твердженням О. Пометун, полягає в тому, що, на відміну від географічних наук, «історія орієнтована на вивчення впливу географічних (просторових) чинників на історичний процес, що допомагає встановити причино-наслідкові зв'язки подій, що відбулися, і зрозуміти сучасність» [2, с. 14].

Формування просторової компетенції учнів відбувається в курсах шкільної географії та історії за допомогою картографічних засобів, серед яких перше місце належить карті. Дослідники визначають, що карта – це умовний образ поверхні Землі або її частини у певному зменшенні на площині з використанням умовних графічних знаків. Для виконання зображення застосовують різноманітні картографічні проекції, які є способом відображення сферичної поверхні землі на площині без викривлення.

Характерними ознаками карти є: її виконання на площині; єдині вимірювання, що отримують в результаті використання певних масштабів або принципів відображення опуклої земної поверхні на площині; використання умовних знаків; узагальнення образу [1, с. 15].

Історичні карти створюються на географічній основі і являють собою зменшені узагальнені образно-знакові зображення історичних подій або періодів. Зображення даються на площині у певному масштабі з урахуванням просторового розташування об'єктів. Карти в умовній формі показують розміщення, поєднання та зв'язку історичних подій і явищ, що відбираються і характеризуються відповідно до призначення даної карти [3, с. 14].

Історичні карти відрізняються від географічних. Звичні учням кольору географічних карт отримують інше значення на історичних картах. Зеленим кольором показують не тільки низовини, а й оазиси, а також найдавніші райони землеробства і скотарства. Інша особливість історичних карт – розкриття динаміки подій і процесів. На географічній карті все статично, а на історичній легко побачити виникнення держав і зміну їх територій або шляху руху військ, торгових караванів і т.д. Пересування людей на карті показують цілісні і переривчасті стрілки; військові удари – стрілки з більш коротким держакон і широким підставою; місця битв – схрещені мечі, райони повстань – точки.

Історичні карти поділяються за охопленням території (світові, материкові, карти держав); за змістом (оглядові, узагальнюючі і тематичні); за своїм масштабом (великомасштабні, середньо- і дрібномасштабні). На узагальнюючих картах у межах певного місця і часу відображені всі основні події та явища, передбачені розділами шкільної програми і Держстандарту. У назві вказано місце і час подій. Оглядові карти показують події певного періоду.

Узагальнюючі карти конкретизують і більш докладно розкривають карти тематичні. Останні так названі, тому що на них відображені події та явища навчальних тем. На географічному тлі тематичних карт відображені окремі події або сторони історичного процесу.

Ці карти розвантажені від позначень, що не мають відношення до теми. На них більш детально, яскраво і барвисто представлені фрагменти найважливіших подій і явищ узагальнюючих карт.

При роботі з картами слід врахувати, що учням буває складно співвіднести загальну і тематичну карти. Тому на уроці на початку вивчення теми слід мати дві карти, що показують місце розташування того чи іншого об'єкта (держави) на загальній карті, наприклад карті світу, а потім вже на тематичній. Застосування карт доцільно з використанням різних видів наочності, наприклад аплікацій [4, с.28].

Історичні події відбуваються як у часі, так і в просторі. В історії просторово-часові зв'язки «виражаються у твердженнях, що після такого-то події в такому-то місці сталося щось, що такі-то події мали місце в той же самий час в інших місцях або якийсь процес триває в якійсь країні (місці) стільки-то років» [6, с.41].

Карта має певну структуру. З-поміж її складових виділяють назву, масштаб, легенду, картографічну сітку, елементи змісту. Назва карти вказує на її тему, тобто на ті явища (процеси), які вона відображає. Масштаб карти показує, у скільки разів зображення на карті менше, ніж реальні розміри об'єкта. Легенда — логічна основа карти, ключ до неї, пояснення умовних знаків, якими зображені об'єкти, події та явища. Картографічна сітка (зображення градусної сітки глобуса на карті) дозволяє швидко визначити місце об'єкта, події або явища на карті.

Історичну карту як основне джерело формування просторових компетенцій на уроках історії використовують у двох площинах:

- по-перше, історична карта (оригінальна) є історичним джерелом, одним із документів для вивчення кількісної та якісної характеристик історичних подій;
- по-друге, історична карта (навчальна) — це один із засобів умовно-графічної наочності, який певною мірою допомагає осмислити історичний матеріал, перебіг історичних подій, розкрити історичні зв'язки та закономірності [7, с 28].

Історичну карту вважають одним із видів інтерпретації історичних процесів, подій та явищ з точки зору того чи іншого історика. Цей навчальний засіб є вторинним джерелом і джерелом історичних знань учнів

Окрім карт, на уроках історії використовують картосхеми, плани місцевості, контурні карти [5, с. 111 – 115]. Картосхеми допомагають розкрити внутрішні зв'язки подій та явищ, які вивчають. Контурні карти дають можливість засвоїти й закріпити знання, набути нових вмінь і навичок роботи з історичними картами. Це важливий засіб практичного навчання історії, розвитку пізнавальної діяльності учнів. Робота з контурними картами дає результат лише тоді, коли вона є цілеспрямованою

У процесі формування просторових компетентностей на уроках історії учні та вчителі користуються картографічними джерелами, які в навчальному процесі виконують такі функції:

❖ **інформаційна** — надає знання про історичні та географічні явища на певній території, за допомогою нанесення на карту певного набору історичних відомостей, отриманих з інших джерел історичних знань;

❖ **ілюстративна** — фіксує основні події та явища на карті; карта надає можливість розкрити певні історичні явища та процеси в динаміці (виникнення та формування територій держав, хід воєнних дій, розвиток господарства тощо);

❖ **розвивальна** — карта є засобом формування вмінь та навичок, що надають можливість аналізувати, систематизувати, узагальнювати, закріплювати та повторювати вивчений матеріал;

❖ **виховна** — формування просторового мислення, уявлень про місце рідної країни, її історії, подій, що з нею пов'язані, на світовій карті. Вивчаючи історію України, учень повинен чітко уявляти місце батьківщини на карті; усвідомлювати, що Україна — європейська держава, має вигідне географічне та геополітичне положення, саме тому часто ставала ареною політичних та соціальних рухів;

Таким чином, просторові компетентності та картографічні знання й уміння є частиною історичного знання учнів. Складний процес формування просторової компетентності учнів

вимагає від учителя якісної предметної підготовки, творчого ставлення до організації роботи з картою та іншими видами умовної наочності. Тільки за таких умов можна домогтися досягнення рівня програмних вимог.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Десятов Д. Л. Оволодіти історичним простором /Д. Л. Десятов // Історія в школах України. – 2005. – № 10. – С. 18 – 20.
2. Летошко О. Формування в учнів просторової компетентності засобами електронних картографічних джерел / Олена Летошко // Історія України. – №10 (698). – 2011. – С. 13 – 16.
3. Малахов Н.В. Міжпредметні зв'язки у формуванні картографічних знань учнів. – М.: Просвещение, 1982. – 345 с.
4. Сінкевич І. Ю. Історична карта: матеріали до курсу «Історична географія» [Електронний ресурс] / І. Ю. Сінкевич, О. М. Полтавець // Історичний архів. Випуск 2. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/lans/2008_2/2-24.pdf
5. Студенікін М. Т. Методика преподавания истории в школе: [Учебник для вузов] / М. Т. Студеникин. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 238 с.
6. Степанищев А.Т. Методика викладання та вивчення історії / А.Т. Степанищев. – М.: ВЛАДОС, 2002. - Ч. 1.
7. Степанищев А.Т. Методика викладання та вивчення історії / А.Т. Степанищев. – М.: ВЛАДОС, 2002. – Ч. 2.
8. Фідря О. Методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів / Олег Фідря // Історія в школі. – 2003. – №3. – С. 25 – 30.

ЛІБЕРАЛЬНИЙ РЕФОРМІЗМ У КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анна ОРЕЛ

(студентка IV курсу факультету історії та права)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Політична ідеологія є найбільш впливовим раціоналізованим (усвідомленим) елементом політичної свідомості, що здійснює вплив на ту або іншу політичну силу. Ідеологічний простір завжди плюралістичний. В суспільстві одночасно існують різноманітні ідеологічні теорії. Функціонуючи, вони взаємодоповнюють одна одну, створюючи єдину ідеологічну систему.

Основні сучасні ідеології – лібералізм, консерватизм, соціалізм – виникли в умовах становлення і розвитку західноєвропейської цивілізації. У них в максимальній мірі ввійшло вираження розуміння проблем сучасного суспільства основними соціальними прошарками і класами, і саме в цих ідеологіях соціальні групи отримали ясну самосвідомість.

Одним із яскравих представників сучасної ідеології є лібералізм та його різновид ліберальний реформізм.

ЛІБЕРАЛІЗМ – (лат. *liberalis* – вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

До цих пір практично немає робіт, які були б присвячені саме ліберальному реформізму у Латинській Америці. Ця течія розглядається лише у контексті систематизованого викладу Новітньої історії Латинської Америки, або у світлі сучасних світових ідеологій. У своїх роботах тему ліберального реформізму у Латинській Америці підіймали: Строганов А. І., Колодій А. М., Пугачов В. П., Соловійов А. І. та ін.

Лібералізм як одна з найбільш поширених у світі ідейних і соціально-політичних течій сформувався ще в XVIII ст. У другій половині XIX ст. він окреслився в самостійний напрям, який з появою ліберальних партій набув особливого розвитку і значення.

Ідеологія класичного лібералізму почала видозмінюватись у ХІХ ст. Лібералізм еволюціонував в сторону ліберального реформізму. Одним із перших серед ідеологів лібералізму, який побачив необхідність і перспективність цієї стратегії, був Дж. Ст. Мілль (1806 – 1877 рр.), котрий вже у середині ХІХ ст. вказував на необхідність гнучкої соціальної політики, направленої на вирівнювання тих нерівностей, котрими доля несправедливо наділила людство, але в рамках існуючого сьогодні порядку.

Під сумнів було поставлено і принцип невтручання держави у сферу ринкової економіки. Державне регулювання економіки і реформи стали розглядатись як необхідні умови вдосконалення суспільства і розв'язання суперечностей.

Незважаючи на суттєві відмінності, ліберальний реформізм не порвав ідеологічні зв'язки з класичним лібералізмом. Мостом між старим і новим лібералізмом стала байдужість до індивідуальної свободи, соціального прогресу, політичного плюралізму та демократії. Тільки тепер досягнення усього цього визнавалося неможливим без державного втручання, так як тільки держава, являлась, з точки зору лібералів, надкласовим органом, здатним виступити незацікавленим посередником між соціальними інтересами та діяти заради загального блага та в ім'я свободи кожного [4, с. 78].

Заслуга ліберальної ідеології у тому, що вона затвердила індивідуально-особистий початок буття. Ця ідеологія зуміла донести в якості універсальних, загально людських по своїй суті цінностей – демократію, свободу і цінність людського «Я». Лібералізм змінив політичну практику і політичну мову, прищепив нову правову культуру, нову правосвідомість, слугував справі створення громадянського суспільства і правової держави. Загалом ліберальна ідеологія мала значний вплив на США, однак не менший на країни Латинської Америки у міжвоєнний період [2, с. 140].

У 1920-ті рр. у країнах Латинської Америки набуло популярності гасло зміцнення національної незалежності та усунення впливу інших держав. Це спонукало уряди деяких країн до проведення реформ. Ліберальний реформізм 1920-х рр. у Латинській Америці формувався під впливом європейського і північноамериканського ліберального реформізму, але він вирішував дещо ширше коло завдань. Так, поряд із реформами, які мали місце в європейських державах у ХІХ ст., розв'язувалися завдання і національного характеру (націонал-реформізм): розвиток національних економік і послаблення залежності від провідних країн світу і транснаціональних корпорацій. Найбільш радикальні реформи в першій чверті ХХ ст. було проведено в Аргентині, Чилі, Кубі, Уругваї та Мексиці.

Характерною новою рисою політичного життя деяких латиноамериканських республік у післявоєнний період був прихід до влади ліберально-реформістських урядів, які змінили консервативно-олігархічні режими і здійснили заходи по демократизації, економічного й соціального розвитку своїх країн.

Так проявлялася криза традиційних консервативних політичних форм панування правлячих класів, посилення нових класів і соціальних верств, у тому числі промислової буржуазії, пролетаріату, середніх верств населення, що претендували на участь у політичному житті [2, с. 191]

Однак розвиток капіталізму в Латинській Америці відбувався переважно в рамках сформованих соціально-економічних структур, на їх основі. Звідси недостатня самостійність і відносна слабкість місцевої промислової буржуазії, протиріччя якої з агроекспортною олігархією та іноземним капіталом в основному вилилися в помірно-реформістські форми, в боротьбу за часткові зміни, швидше за «місце під сонцем» в системі та її поступову еволюцію, ніж за її повалення. Ці протиріччя часто виражалися не прямо, а опосередковано, через більш загальні прагнення до змін широких буржуазних і дрібнобуржуазних верств, демократичної інтелігенції і ліберальних поміщиків. Швидко наростаючий робітничий рух також змушував місцеву буржуазію, з одного боку, поспішити з реформами, а з іншого боку, діяти обережно.

Характерним прикладом ліберально-реформістської політики стала діяльність уряду Іполіто Ірігойена в Аргентині. Іполіто Ірігойен, довгі роки очолював масовий рух за демократизацію і оновлення Аргентини, який згуртувався навколо керованої ним партії

радикалів (Радикальний цивільний союз), у квітні 1916 р. переміг на президентських виборах і 12 жовтня того ж року вступив на посаду президента Аргентини на 6-річний термін.

Уряд Ірігойена (1916 – 1922 рр.) провів ряд заходів по утвердженню демократичних правових норм і підризу політичних позицій консервативних сил. Консерватори були відсторонені від влади не лише в центрі, але і в провінціях. Було вжито заходи зі стимулювання національної економіки, з розвитку під контролем держави нафтової промисловості. У латифундистів було вилучено 7,6 млн. га угідь які ними не використовувалися і за рахунок державних земельних фондів роздано колоністам [3, с. 33].

У Чилі багато в чому подібну діяльність проводив уряд «Ліберального альянсу», блоку буржуазних і дрібнобуржуазних опозиційних олігархічних партій, очолене лідером лібералів Артуро Алессандрі.

А. Алессандрі, відомий у минулому своєю гострою критикою олігархії, переміг в результаті бурхливої виборчої кампанії 1920 р., отримавши на заключному її етапі підтримку і лівих сил. Ставши президентом, Алессандрі стримав свій колишній радикалізм. Основні заходи уряду А. Алессандрі (1920 – 1924, 1925 р.) були аналогічні здійснені в Аргентині Ірігойеном, особливо в робітничому питанні [3, с. 34].

У Мексиці перемога революції 1910 – 1917 рр. створила особливо сприятливі умови для проведення реформістської політики в інтересах місцевої національної буржуазії та в ім'я національного розвитку. Цьому сприяли розгром консервативних сил, активна роль народних мас і в той же час провідні позиції національної буржуазії у революції, зміцнилися після поразки самостійної боротьби революційного селянства. 1919 р. було вбито легендарного селянського генерала Еміліано Сапату. 1920 р. припинив збройну боротьбу інший керівник селянської повстанської армії - Панчо Вілья, в 1923 р. також убитий.

Популярним лідером, «революційним каудильйо», як його називали, багатьом представлявся генерал Альваро Обрегон (1880 – 1928 рр.). Під час революції він командував армією «конституціоналістів». Обрегон виступив проти уряду В. Карранси, який виражав інтереси блоку ліберальних поміщиків і поміркованого крила буржуазії.

У результаті повстання Карранса був скинутий і убитий. 1 грудня того ж року, перемігши на виборах, А. Обрегон став президентом республіки (1920 – 1924 рр.). За правління Обрегона, в умовах формального дотримання демократичних свобод, в країні встановився своєрідний режим «революційного каудилізму». Обґрунтуванням режиму стала концепція надкласової єдності нації в ім'я продовження революції.

Об'єктивно режим «революційного каудилізму» виражав інтереси верств населення, зацікавлених у капіталістичному прогресі країни, перш за все національної середньої та дрібної буржуазії. Але він мав відносну самостійність, одночасно спираючись на різні сили і граючи на їхніх протиріччях. А. Обрегон прагнув завоювати репутацію захисника інтересів трудящих, домагався підтримки селян, мав опору в «конституціоналістській» армії. Він встановив тісну співпрацю з національним реформістським профцентром – Мексиканської регіональної робочої конфедерацією.

Уряд Обрегона почав здійснення обіцяної конституцією 1917 р. аграрної реформи, передавши селянам 60 тис. га поміщицьких земель. Правда, для Мексики, де мільйонні маси сільського населення не мали землі, а поміщики володіли більше 100 млн. га сільськогосподарських угідь, це було скромним початком. Була підвищена заробітна плата працівникам. Вживалися заходи щодо виконання положень конституції про 8-годинний робочий день, визнання профспілок, про колективні трудові договори, про компенсації за виробничі травми. У 1924 р. Мексика стала першою країною у Західній півкулі, яка визнала СРСР і встановила з ним дипломатичні відносини. Заходи Обрегона забезпечили подальший розвиток Мексики [3, с. 35-36].

На поч. 30-х рр. на Кубі посилювалося невдоволення проамериканським диктаторським режимом Х. Мачадо, який був обраний президентом у 1925 р. 4 серпня 1933 р. в Гавані почався загальний політичний страйк, який поклав початок революції. 12 серпня Х. Мачадо втік до США.

Тимчасовий революційний уряд відновив демократичні свободи, легалізував робітничі організації. За ініціативою керівника партизанського руху А. Гітераса був введений 44-годинний робочий тиждень, система колективних договорів, підвищена зарплата. Були обмежені привілеї іноземних монополій. Почалася чистка адміністрації від прихильників Мачадо й конфіскація їхніх земельних володінь. Розроблялися плани аграрних перетворень.

Діяльність революційного уряду стривожила консервативні кола. Змову очолив командуючий армією Ф. Батіста. 14 січня 1934 р. він здійснив переворот і ввів диктаторський режим правління. Протягом 1934 – 1935 рр. були придушені всі виступи проти диктатури. Батіста лібералізував свій режим і досяг співробітництва з демократичною опозицією. У 1937 – 1938 рр. на Кубі були відновлені демократичні свободи, легалізовані комуністичні та інші партії. У 1940 р. була прийнята Конституція Куби, яка затверджувала демократичні свободи, соціальні права трудящих [1, с. 167 – 168].

Після Першої світової війни в латиноамериканських країнах відбулися антиімперіалістичні та антиолігархічні виступи і революції. Одним із важливих проявів і наслідків класової боротьби стало посилення робітничого руху, зростання профспілкового і розгортання широкого студентського руху.

Цьому сприяло виникнення соціалістичних і комуністичних партій у латиноамериканських країнах. Яскравою сторінкою в історії визвольної боротьби латиноамериканських народів проти американців стало повстання нікарагуанських патріотів під керівництвом Аугусто Сандіно у 1926 – 1927 рр. Глибока революційна криза 1931 – 1932 рр. охопила Чилі, де при владі хоча й протягом 12 днів знаходився уряд, який разом з комуністами фактично запропонував програму соціалістичних перетворень. Але найбільш бурхливого характеру набули події політичного життя у 30-х рр. на Кубі, у Мексиці та Чилі [1, с. 168].

Ліберальний реформізм у Латинській Америці розвивався під впливом західноєвропейського та північноамериканського буржуазного реформізму початку ХХ ст. Однак природа латиноамериканського реформізму багато в чому була близька до європейського лібералізму часів утвердження промислового капіталізму. Його метою було об'єктивне забезпечення більш сприятливих умов для розвитку місцевого капіталізму. У ньому були й риси націонал-реформізму, оскільки мова йшла про стимулювання національної економіки та вирішення завдань національного розвитку в умовах економічної залежності від світових центрів капіталізму.

Заслуга ідеології ліберального реформізму у тому, що вона затвердила індивідуально-особистий початок буття. Ця ідеологія зуміла донести в якості універсальних, загальнолюдських за своєю сутністю цінностей – демократію, свободу і цінність людського «Я». Ліберальний реформізм змінив політичну практику і політичну риторіку, привив нову правову культуру, нову правосвідомість, слугував справі створення громадянського суспільства і правової держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Троян С. С., Постоловський Р. М., Федорак В. Ф. Світ на зламі епох: історія кін. ХІХ – сер. ХХ ст.: Навчальний посібник/ Трон С. С., Постоловський Р. М., Федорак В. Ф. – К., 2000. – 240 с.
2. Пономарев М. В. История стран Европы и Америки в Новейшее время: учеб./ Пономарев М. В. – П 56 М.: Проспект, 2010. – 416 с.
3. Строганов А. И. Новейшая история стран Латинской Америки: Учеб. пособие/ Строганов А. И. – М.: Высш. шк., 1995.– 415 с.
4. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию: Учебник для студентов вузов/ В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. –М.: Аспект Пресс, 2004, - 479 с.

ORTHODOX BROTHERHOODS AND THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE IN THE LATE XVI AND EARLY XVII CENTURY

Yelyzaveta PERERVA

(1st year student of the Faculty of History and Law)

Scientific advisor – PhD, senior teacher Valentyna Kovalchuk

Brotherhoods were cultural and educational organizations of Ukrainian burghers, active from the XV to the early XVIII century and whose origin is hidden in pagan antiquity. Initially engaged only in religious and charitable activity, in the late XVI century the brotherhoods acquired civic, national, and cultural significance and gained more influence among all strata of Ukrainian society: tradesmen, guild craftsmen, merchants, and the Orthodox nobility [3].

The principle of familial or clan loyalty lay at the origin of these brotherhoods, uniting the descendants of one family by community of interest for the purpose of defense against a common enemy, for mutual aid, and in the common cult of deity which was considered to be the protector of the family [2]. As family and clan ties were loosened with time, these brotherhoods took different forms, such as territorial or professional organizations, which continued the functions of the former clan and family unions. When Christianity replaced paganism, it gradually took over the ways and forms of the ancient pagan cults. Local heathen feasts and ceremonies, remaining for centuries essentially pagan, were often adopted by the Christian clergy. The Christian churches, in this way, became religious centres around which gathered the village or parish community still retaining heathen practices. Anniversaries of the patron saints of the church continued to be accompanied by meals taken in common, during which the pagan rituals, plays, and entertainment were performed as of old. The traditional name of brotherhood, a survival of the original family and clan character of the organizations, was retained by these parish organizations.

Members of a brotherhood had a common treasury, replenished by subscriptions, out of which the parish church was kept in due repair, poor members of the brotherhood received help, and the expenses of feasts on patron's festivals were paid. Also, they had their own court of justice and judges, and avoided the Polish courts. They helped their poorer «brothers» and their families, especially in times of grief. Generally speaking, they cultivated a spirit of solidarity and mutual aid [1].

Brotherhoods were supported by the few existing Ukrainian magnates, such as Kostiantyn Ostrozky and Adam Kysil. They opened schools and publishing houses and established libraries. Later in the sixteenth century church brotherhoods adopted many of the features of the guilds of artisans which were developed in Ukraine, undoubtedly under German influence, and lasted in this form well into the nineteenth century [1].

In terms of social composition, the brotherhoods generally consisted of common merchants and craftsmen. As their influence grew, rich merchants also enrolled. However, in some brotherhoods other social groups predominated. For example, in Lutsk the nobles seemed to be in the majority, while in Kyiv it was the clergy. The brotherhoods accepted Orthodox members from all social strata. But their membership was never large. In Lviv, there were no more than 30 members because that was the number of Ukrainian-owned houses that were allowed in the city. In Lutsk the membership of the brotherhood was probably no more than fifteen. Nonetheless, these small, cohesive organizations proved to be remarkably effective in their endeavours [3].

The eldest and best-known organization was the Lviv Dormation Brotherhood, founded in 1585. In the late XVI and early XVII centuries, brotherhoods were active in Lutsk, Ostrih, Peremyshl, Rohatyn, Ternopil, and other Ukrainian towns. One of their major concerns was education. The membership of the Kyiv Epiphany Monastery, included not only Kyiv burghers and Ukrainian noblemen but the whole Zaporozhian Host, led by Hetman Petro Sahaidachny. In 1632, the Kyiv Brotherhood School was merged with the school of the Kyivan Cave Monastery, ultimately becoming the Kyiv Mohyla Academy. Leading activists of the time, such as Ivan Krasovsky, Yurii Rohatynets, Stepan Zyzanii, Ivan Boretsky and Pamva Berynda taught in brotherhoods' schools [2].

In 1586, the Lviv brotherhood founded its own school-gymnasium where Greek and Latin, in addition to other subjects were taught by well-known teachers. It should be mentioned that except for the learned Greek Arsenii, all of the teachers who taught there – and these included Zyzanii Tustanovsky, Kyrylo Starohretsky, and the future metropolitan, Ivan Boretsky – were locally recruited [3]. The exacting standards that these idealistic youths (member of the older generation did not participate in the work) applied to their efforts is evident from the text of the school regulation: «A teacher was to be pious, wise, modest, mild and not a drunkard, reveler, bribe-taker, and money-lover. Nor should he be easily angered, jealous, a clown, a gossip, a magician, a story-teller, or an adherent of heresies.» Emphasizing the great responsibilities that teachers bore, the regulations admonished them «to teach well and to punish disobedient not tyrannically but so as to teach them a lesson» [3].

So successful was the school in Lviv that other brotherhoods approached it with requests for advice and teachers. By the early XVII century, numerous brotherhood schools existed throughout Ukraine.

Another important aspect of the Lviv brotherhood's activity, initiated even before the expansion of its school, was printing. When Ivan Fedorov arrived in Lviv, the brotherhood helped him establish a printing press. In 1574, his first book «The Apostol» appeared. It was a momentous occasion for it marked the beginning of printing in Ukraine.

It should be noted that in early modern Ukraine, education was closely associated with acceptance of the Cyrillic script and Orthodox liturgy from Bulgaria and the adoption of Christianity via Byzantium. Initially limited to the clergy education and literacy were extended to the princely courts and to the urban population, including women. In the late XVI and early XVII century elementary education becomes widely accessible through educational organizations called «brotherhoods» [6].

Brotherhood schools, an important force in Orthodox education, were supported by Greek patriarchs and emphasized the teaching of Greek, Church Slavonic and Ukrainian grammars. The brotherhoods gained a high reputation in Eastern Europe. They initiated the publications of high quality textbooks.

The XVI and XVII centuries saw the aggressive expansion of Protestant and Catholic, particularly Jesuit, schools into Ukraine, with Polish and Latin languages of instruction. Under such conditions, the proliferating schools and publications roused the previously passive and conservative Ukrainians. As hundreds of graduates, stepped in native traditions and also acquainted with Western learning moved into towns and villages to the modern knowledge, a new sense of self-confidence and militancy. Rather than succumb to the attractions of Polish Catholicism, Ukrainians became increasingly willing to defend their native religious traditions and culture. Clearly much of the credit for these changes belonged to the brotherhoods.

BIBLIOGRAPHY

1. Ploky S. The Cossacks and religion in early modern Ukraine. – Oxford. – Oxford University Press. – 2001.
2. Okinshevych L. Ukrainian society and government. –Munich. – 1978.
3. Nahayevsky I. History of Ukraine. – Philadelphia. – 2009.
4. Doroshenko D. Ukrainian chronicles of the XVII and XVIII centuries. – The Annals of the Ukrainian Academy of arts and sciences. – 1951.
5. Doroshenko D A survey of Ukrainian historiography. – AUAAS, V-VI. – 1957.
6. Chirovsky N. An introduction to Ukrainian history. – 3 vol. – New York. – 1981.
7. Magocsi P. A history of Ukraine: The land and its peoples. – Toronto. – 2010.
8. Січинський В. Чужинці про Україну. – К. – 1992.

THE FIRST UKRAINIAN GEOGRAPHY BY GUILLAUME DE BEAUPLAN

Anastasiya PISHVANOVA

(1st year student of the Faculty of History and Law)

Scientific advisor – PhD, senior teacher Valentyna Kovalchuk

The struggle of the Ukrainian nation in the XVI – XVII centuries for liberty and the new for that time form of the Cossack organization – the Zaporozhian Sich, had a constant interest for the rest of Europe. The struggle for the complete liberation of Ukraine, a struggle which had for its leading principle the equality of all men before the law, social justice and individual freedom, won the admiration of the rest of the world.

Foreigners wished to see for themselves this free Ukraine and wanted to study the military power of the Zaporozhian Sich. This, however, was not an easy matter. Propaganda and the isolationist policy of Poland and Muscovy attempted by all means to take from Ukraine the credit for the victories over the Turks and Tatars, and at the same time to belittle the struggle of Ukraine for liberty [1].

Historians say that if we today possess from the past valuable and unprejudiced information about Ukraine, descriptions of the land and its inhabitants, it is due to those exceptionally clever and diligent foreigners, who notwithstanding their official positions, tried to learn the true and real conditions in the country [7].

Perhaps the foremost of these prominent persons who became interested in Ukraine was the indefatigable scientist, engineer and author Guillaume Le Vasseur de Beauplan.

He was the first scholar of the new post-Renaissance Europe who regarded Ukraine as an independent geographical and political unit, which possessed its own individual, natural, economic and cultural characteristics. His distinguished work «Description d'Ukraine» may be called the first Ukrainian geography. His maps of Ukraine became a model for Western European cartography up to the beginning of the XVIII century. It was Beauplan who made known the Ukrainian insurgent power and the name of Ukraine in the western world.

We know very little about Beauplan's life. He was a Frenchman, born in Normandy about 1600. He was educated in France and there he began his career as a military engineer. In 1630 he was called to Poland, where he served as artillery captain for the army of the Crown of the Kingdom of Poland. As an officer of the Polish Army he was sent to Ukraine where he served under Stanisław Koniecpolski. He used his architectural skills while in the military. In 1639, he was involved in the rebuilding of the Kodak Fortress. He also built a fortress at Bar, worked on Brody Castle, and structures in Kremenchuk [4].

During his seventeen years in Ukraine, he worked continually on the surveying of the country and studied its geography in all its aspects. In spite of the fact that he served in the Polish Army and more than once took part in the battles with the Cossacks, he had a very close contact with Ukrainian people and their armed forces, and expressed sympathy for their struggle for liberty.

Beauplan's work on cartography is very significant. He left ten maps of Ukraine: the Large General Map (1648), the Small General Map (1650), the Map of Ukraine with her neighbouring countries (1660), and six maps of separate parts of Ukraine consisting the regions of Kyiv, Podollya, Bratislav, Pokuttya, Volhynia and a detailed map of the Dnieper rapids [6].

Beauplan's General Map of Ukraine has the title: «Deli neatio Generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina cum adja centibus provincilis». In this map he includes within the boundaries of Ukraine the districts of Chernihiv, Poltava, Zaporozhya, Kherson, Kyiv, Podillya, Pokuttya, and Galicia with city of Lviv (Leopold). The map is made on a scale of 1 to 1,800,000. It was printed on nine plates. And the engravings were done by Hondius in the years 1648-1651.

Wilhelm Hondius, the noted Dutch engraver, was a contemporary of Beauplan, and was born in 1607. In the years 1636-1652 he worked in Danzig. Between 1630 and 1644 Hondius made several maps of Eastern Europe and Ukraine. In August 1651, in the wake of the Khmelnytsky Uprising,

Hondius joined the army of Janusz Radziwiłł conquering Kiev. The first ever portrait of Hetman Bohdan Khmelnytsky was engraved during this campaign [5].

The special map of Beauplan called «Delineatic specialis et accurate Ukrainae» and made in a scale of 1 to 450,000, is an immense piece of cartography. It is printed on eight plates. On all these maps the Ukrainian lands are called «Ukraina», Poland – «Polonia», Czechia – «Bohemia» and Russia – «Muscovia» or «Magni Ducatus Moscoviae» [3].

The most significant features of Beauplan's maps of Ukraine are his orientation to the south, whereas all his other maps are oriented to the north, according to the newer methods and the detailed indication of the Tatar trails, fortified localities and fords. We also noted that the workmanship and decoration of the maps is extraordinarily artistic. They are with typical Ukrainian figures, groups of Ukrainian soldiers and officers, fauna and flora.

For that time the maps of Beauplan were quite accurate. They, naturally, have some discrepancies and errors, which become more numerous as we pass from west to east. It is evident that Beauplan based his measurements more from the right bank of the Dnieper than from the left. Nevertheless, his maps became the model for all the other maps of Ukraine, printed in the second half of the XVII century, and even well into the XVIII century. All the later changes in these maps consisted only of topographical details and names, and did not affect the general appearance of the territory of Ukraine as a whole. The maps of Beauplan and of his school were used in drawing the maps of Ukraine by later cartographers.

The basic work of Beauplan – «Description d'Ukraine» – is extraordinary in every respect. It was first published in Rouen in 1650 (according to others in 1649) and it was reprinted three times, in 1651, 1660 and 1661. The «Description d'Ukraine» proved its success by appearing shortly after in Latin, English, and German translations. It was published in Polish and Russian languages in the 19th century. The Ukrainian translation came comparatively late due to the Tzarist ban on the printing of Ukrainian books.

The «Description d'Ukraine» is rich in valuable information on the geography, history and ethnography of our country and our nation. The book contains a wealth of information about the folk life, customs, social organization and the military grades of the Ukrainian Cossacks. There's much information in it about the nature, flora, fauna, climate, crafts, industry and trade. The book has various illustrations: the map of Ukraine, a plan of a Cossack encampment, and a Cossack boat.

In its time, the «Description d'Ukraine» had a strong influence on Western European scientific literature, particularly on the works of a geographical character, encyclopedias and other works describing Eastern Europe and Ukraine. For example, Voltaire's «Histoire de Charles XII» (Rouen, 1731) shows that he was well acquainted with the «Description d'Ukraine».

In our opinion, this book is a valuable source of professionally relevant information, and it should be addressed by students-historians. It should be quoted by specialists in this field. And, of course, it should be easily accessible to all amateurs who want to know the true history of our country.

BIBLIOGRAPHY

1. Kholmskyi I. Istoria Ukrainy. – Munich. – Naukove tovarystvo im. Shevchenka. – 1949.
2. Gajecky G. Cossack Administration of the Hetmanate. – 2 vol. – Harvard Ukrainian Research Institute. – 1978.
3. Halecki O. A History of Poland. – Chicago. – Regnery. – 1966.
4. Doroshenko D. A Survey of Ukrainian History. – Winnipeg. – Trident. – 1975.
5. Cadot M. Les Cosaques de l'Ukraine. – Rôle historique, représentations littéraire et artistiques. – Paris. – 1995.
6. Plokhly S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. – Oxford. – 2001.
7. Baran A. The Imperial invitation to the Cossacks to participate in the Thirty Years War. – Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 1/3. – 1977.
8. Beauplan G.L de. Description d'Ukraine. – Rouen. – 1660. – (Переклад з французької мови Я Кравця. – Київ. – 1990).

UKRAINE'S TRADE WITH SOUTHERN RUSSIA IN THE SEVENTEENTH CENTURY

Maryna POLISHCHUK

(1st year student of the Faculty of History and Law)

Scientific advisor – PhD, senior teacher Valentyna Kovalchuk

The overall orientation of Ukrainian foreign trade in the XVII century appears to have shifted from Danzig towards the Moscow axis. This tendency was caused by the wars of the mid-century, combined with Khmelnytskyi's economic policy, which oriented the Left Bank towns towards Muscovy [10].

An important role in this process played Ukrainian merchants or burghers, which emerged as a social class at the end of the XIII century under Polish-Lithuanian rule, when Magdeburg law was granted to many cities and towns throughout Ukraine. The Ukrainian burghers formed the leading stratum in the towns of the XVI and XVII centuries. They sought allies in the struggle for their rights and interests and in time won the significant support of the Ukrainian Cossacks, who came to a large extent from the towns of the Dnieper region [2]. In 1666, 60–65 percent of the population of Left-Bank Ukraine lived in cities and towns. One-third to two-fifths of this population were burghers [9].

The following were the most influential burgher families of the 'Ruthenian faith' in Ukraine: the Babych, Berynda, Dubovych, Zyzanii, Krasovsky, Nalyvaiko, Smotrytsky, Striletsky, and Shakhovych families. Well known in Kyiv in the 16th-XVII centuries were the Kobzyevych, Krykunovych, Krynytsky, Meleshkovych, Mytkovych, Cherevchii, and Shavula families. In the XVI and XVII centuries the leading families in Kyiv were the Balyka, Bykovsky, Bulych, Voynych, Kotovych, Lobachevsky, Samyilovych, Sobol, Somkovych, and Khmil families [5].

Ukrainian merchants tried to establish commercial relationships with Southern Russia's towns and the city of Moscow presenting for export a whole range of goods and raw materials. The livestock trade was an important part of commercial exchange between Ukrainian and Russian merchants at that time. For instance, in 1652, two Nizhyn merchants, having failed to sell all of their cattle at the Svensk fair, drove a herd of 195 to Kaluga [7]. Also, there were periodic sales of horses, in spite of repeated efforts by the Hetman to limit this trade in the interests of his troops [6].

Briansk, as well as Moscow, merchants continued to buy potash (used in making soap, glass and paint) in Ukraine [5]. There is evidence of the growing export of potash from the territory of Ukraine at that time. According to the survived documents of the seventeenth century, representatives of the Cossack elite – predominantly from the northern towns of Pochep and Pohar – sold four Muscovites 280 barrels of potash in 1649. A Briansk gunner bought 85 barrels of potash across the border. In general, potash was bought from the Cossack Starshyna and Ukrainian burghers, often in large consignments of 100 barrels and more. Experts prove that the Muscovite Military and Cannon Chancelleries were particularly eager to import Ukrainian saltpeter and potash [2].

According to Russian archives, in June 1652, the Diplomatic Chancellery ordered the Putivl's voyevody F.Khilkov and P. Protas'ev to establish contacts with Ukrainian merchants for the purpose of developing new supply sources of saltpeter. The authorities were ordered to use Putivl's customs and tavern duty receipts for the purchases and, if necessary, to borrow more from the local merchants [6].

Not all trade was legal. In spite of repeated government attempts to combat illegal trade, Ukrainian exports of liquor and tobacco to Russia continued on a very significant scale. The tsarist government clearly often tolerated this trade. Recorded instances of tobacco and horilka sales are fairly numerous. For example, in August 1651, a group of Ukrainian merchants brought 350 bucketfuls of horilka on 10 carts to Kursk, Korochen and other border towns. Another group was arrested with their nine carts (containing 200 buckets) of liquor and the Russians had information about a third group with 150 buckets on 9 carts in the village of Vasil'ev Dol on the Khalka.

The surviving customs data, while highly fragmentary, offers some clues about the scale of Ukrainian-Russian trade during the war. In 1653-1654, Commonwealth merchants came to Southern Russia from Mohylew, Nizhyn, Hadiach, Poltava, Vepryk, Kotel'na, Lukoml, Chyhyryn, Cherevkiv, Komutets. Their recorded sales totaled 351 roubles in Kursk, 225 roubles in Bolkhov, 168 roubles in Koroch, 64 roubles in Belgorod, 50 roubles in Valuiki [7].

In the middle of the seventeenth century, the intensifying ties with Muscovy resulted in considerable trade creation. Large convoys of Ukrainian merchants were common throughout Southern Russia. In 1652-1653, 249 carriages belonging to Ukrainians passed through Bolkhov, 18 through Korocha, and 84 through Oboyany on their way to Belgorod, Karpov, Valuiki, and Kursk. The 1653-1654 data indicates that the known total value of Russian-Ukrainian border trade would have been close to 1,000 roubles in one direction [6]. We know that there were large shipments of furs, potash, and saltpeter between central Russia and Ukraine. The movement of cereal grains during the second half of the seventeenth century was growing too.

At this time annual fairs are becoming very popular. Contract fairs were introduced at the end of the fifteenth century and were particularly popular among the nobility and wealthy burghers and merchants in the cities and towns of Ukraine. The fairs lasted several weeks during the winter season. In 1664, for example, there were some 40 significant annual fairs in Left-Bank Ukraine, the most important ones being in Lohvytsia, Poltava, Krolevets, Baturyn, Korop, Lypovets', Varva, Lodiivka, Nosivka, Novi Mlyny, Voronove, Zolotonosha, Nizhyn, Pereiaslav, Starodub, and Novhorod-Siverskyi. A growing number of Ukrainian towns offered special facilities for visiting Russians in the postwar era and by the 1670s and Moscow had a special guest house for Ukrainian visitors (Malorossiiskii dvor) [1].

Trade continued to be centrally regulated in both directions. The Starshyna issued passes for Ukrainians to visit Russia, whereas trips by Russian merchants to Ukraine were authorized by the Little Russian Chancellery [1]. At least occasionally, the Russian Treasury used revenues from fur sales at Ukrainian fairs to buy saltpeter. In 1679, for example, the Russian Treasury spent some 660 roubles on over 300 pud saltpeter at Lohvytsia. We know that in 1685, one of Hetman I. Samoilovych's servitors brought 221 pud saltpeter to the Russian capital [7].

Thus, during the wars of the turn of the century, Ukraine became one of the main suppliers of saltpeter among Russian dominions. Statistics show that in 1693, 1, 686 pud saltpeter, valued 4,200 roubles reached Moscow from the Left Bank. In 1700, the Treasury acquired 30, 000 pud saltpeter in Ukraine, worth at least 75 000 roubles.

In their turn, Ukrainian merchants appear to have become increasingly active buyers of furs at the Svensk fair. In 1679, two Starodub merchants acquired R 634 worth of fox skins, while in 1684, a Kyiv merchant bought sable skins for 1 000 roubles. It is known that the Siberian Chancellery periodically sold furs at the Nizhyn fair. In 1685, 1 800 sable skins worth a total 3 365 roubles were sent there. The overall scale of trade at the Ukrainian fairs could be quite impressive. In addition, Ukrainians bought some quantities of furs in Moscow.

Another focus of Ukrainian-Russian trade was in the east: in the Don lands which were increasingly settled by Ukrainians from the Left Bank. Tsarev-Borisov constituted a point of entry for eastern Ukrainians into the Northern Donets valley. In 1677, 92 vessels reached the Don along this route and 61 sailed in the opposite direction. The approximate value of the goods they carried was 2 300 roubles. The Don Cossacks also maintained commercial ties with their neighbours in the Crimean Khanate, especially Azak (Azov).

The total value of the wares carried by Ukrainian merchants was 19,799 roubles. The most important participants in Ukrainian-Russian trade were merchants from Nizhyn, Kyiv, Oposhnia and Poltava, whose total trade exceeded 1 000 roubles in each case. The most important categories of Ukrainian imports were sheep skins (4, 900 skins), saltpeter (1, 680 pud), and glass dishes (total value 600 roubles) [6].

In addition, there was a certain amount of re-exports from central Europe. The most important category was cloth. Textile imports totaled 11,300 roubles and accounted for one-half of the total value of Moscow's Ukrainian imports.

With the abolition of the Hetman state the position of burghers in Ukraine changed. They were prohibited from engaging in foreign trade and the prices on their wares were lowered. For these reasons the burghers became impoverished. Many skillful tradesmen left the towns and took up employment on the estates of nobles or the latifundia of magnates. As a result, the economic importance of the Ukrainian burghers declined as well.

The intensifying ties with Russia in the middle of the seventeenth century resulted in considerable trade creation. The development of Ukrainian-Russian trade included two vectors or directions with cross-border exchange with Russia's Southern Frontier largely independent from trade with Moscow. The demand for Ukrainian goods steadily increased in the Southern Frontier and stimulated commerce between the countries.

BIBLIOGRAPHY

1. Kohut E. Culture, Nation and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter, 1600- 1945. – Edmonton and Toronto. – 2003.
2. Rudnytsky I. Rethinking Ukrainian history. – Edmonton. – 1981.
3. Subtelny O. Cossack Ukraine and the Turco-Islamic world. – Edmonton. – 1989.
4. Wojcik Z. The early history of Pavlo Teteria's Hetmancy in Right-Bank Ukraine, 1661-1663. – HUS. – III-IV (1979-80).
5. Magocsi P. A history of Ukraine: The land and its peoples. – Toronto. – 2010.
6. Rozman G. Urban networks in Russia, 1750-1800 and pre-modern periodization. – Princeton. – Princeton University Press. – 1976.
7. Brewer J. Consumption and the world of goods. – London. – Routledge. – 2013.
8. Internet Encyclopedia of Ukraine. – www.encyclopediaofukraine.com
9. Chirovsky N. An introduction to Ukrainian history. 3vol. – New York. – 1981.
10. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus. – Vol. 6.– Economic, cultural, and national life in the fourteenth to seventeenth centuries (tr. by Leonid Heretz).

THE BELORUSSIAN COSSACK REGIMENT (1655-1659) IN THE HISTORY OF THE ZAPOROZHIAN SICH

Vitalii RUBTSOV

(1st year student of the Faculty of History and Law)

Scientific advisor – PhD, senior teacher Valentyna Kovalchuk

In Bohdan Khmelnytsky's time the situation of the Belorussian people differed from that in Ukraine. This people has preserved their old statehood in the form of the Grand Duchy of Lithuania, where they constituted most of its population. This advantage of Belarus over Ukraine was lessened by a rapid Polonization of her upper classes. Official acts and correspondence more and more often were written in Polish. The conditions that helped create a new form of socio-political organization in the free steppes of Ukraine did not exist here.

Life in the old villages and towns of Belarus passed according to the old customs and traditions of their forefathers. In some respects that protected the Belorussian people from the tragedy, tears and sorrow associated with fierce and violent struggle. On the other hand, there were no prospects for a national uprising.

This situation changed in the time of Bohdan Khmelnytsky. In this period the Grand Duchy of Lithuania fought against Ukraine on the side of Poland. But large groups of the Belorussian population sympathized with the Ukrainian struggle for independence. Documentary sources show us that Ivan Vyhovsky, the Secretary-General and later Hetman of Ukraine, who was married to a Belorussian woman, had maintained constant contacts with these Belorussian groups [6].

After the beginning of the joint war of Russia and Ukraine against Poland in 1654, when Belarus became the theatre of military operations, the anti-Polish groups started their action. They were led by Constantine Paklonski, a nobleman from Mogilev district, which joined the Russo-Ukrainian coalition. He started to organize the «Belorussian Cossack Regiment» in Mogilev district under the Russian occupation. This regiment was organized according to the pattern of Ukrainian Cossack regiments. But its composition was different. There was no hereditary class of Cossacks in Belarus. Consequently, we find in the Regiment members of different social groups – the nobility, townspeople and peasantry. Mogilev on the Dnieper River and Lupolovo, a suburb of this city, became the centre of this organization.

The documentary materials of that time show that Constantine Paklonski, who accepted the position of the Colonel of the Belorussian Cossack Regiment, sought to establish, along with the Ukrainian Cossack state, a Belorussian Cossack state allied with and protected by Russia. This was difficult, as a large part of eastern Belarus was occupied by Ukrainian forces, commanded by Ivan Zolotarevko. Paklonski could not control this part of territory. And in his own Mogilev district he was hindered in his quest for power by Russian statesmen who were not inclined to permit the creation of a Belorussian Cossack state, even if it was depended on Russia. They preferred to incorporate the conquered and occupied territory outright into Russia. That is why the Russian Government always considered the Belorussian Cossack Regiment not to be a state-type organization but an auxiliary military detachment of Belorussian volunteers.

A clash between these two different conceptions was unavoidable. At first it showed in Paklonski's protests against commanders of Russian military units who acted as masters of Belarus. It became clear later that the conflict could be resolved only by force. For such a solution the several thousand Belorussian Cossacks – most of whom had no previous military experience and who were based on an area partly occupied by the Russian armed forces – were not sufficiently strong. As a result, in 1655 Paklonski and a large part of his Cossacks went over to the armed forces of the Grand Duchy of Lithuania [2].

But the problem of a Belorussian Cossack state did not fade away. Some Belorussian Cossacks did not follow Paklonski. They remained in their region and decided to continue their struggle. Now they turned their eyes toward Ukraine, expecting to attain their goal in alliance with Ukrainian Cossack state. The Ukrainian Government gave its support to their plans. In May 1655 these Belorussian Cossacks joined the Ukrainian armed forces and the Belorussian Cossack Regiment was revived.

The city of Chausy became its centre. The Belorussian Cossack Regiment was led by Ivan Nechai, a Ukrainian officer and the brother of Daniel Nechai, the Colonel of the Regiment of Bretslav, and the famed hero of Ukrainian folk songs. The Nechai brothers were born in the Ukrainian region of Podillia as members of the *shliakhta* class.

As originally planned by C. Paklonski, the Belorussian Cossack Regiment became a military as well as a territorial unit. Its territory was governed only by its commander and there was no intrusion into his prerogatives by any foreign force. It did not become involved in Ukrainian military operations or internal affairs [2]. Hetman Bohdan Khmelnytsky many times stressed this fact when answering the requests of the Russian Government to disband the Belorussian Cossacks, and stated that he had no direct authority over their region. Therefore we can conclude that the Belorussian Regiment was a state-type organization. But this peculiar polity was dependent on the Ukrainian Hetman, even if this was in name only.

The territory of the Belorussian Cossack Regiment extended to the larger part of the present-day Mogilev and Mozyr provinces of Belarus. It was divided into Hundreds, which also were the military as well as territorial and administrative units. It was led and governed by its Colonel, who, stressing the special nature of its organization, called himself the «Belorussian Colonel» (not just «Colonel of Chausy»). The colonel was assisted by regimental officers; the Hundreds were led by hundred (company) commanders.

Adjoicent to the Belorussian Cossack Regiment, the other Belorussian regions (Minsk and Oshmyany) to the west; Vitebsk and Smolensk to the north and north-east were also occupied by some Belorussian Cossack units. These were the guerilla forces led by Lisovski, Mindvil, Murashka, Teophil

Babrovich, and others. Located in the Moscow Archives of the Ministries of Justice and Foreign Affairs are rich collections of documentary materials relating to the activities of these Belorussian Cossack units which fought against the Russian Army() we can only conjecture that, in the event of a victory over Poland and Russia, the Belorussian Cossack Regiment would be a centre which could unite the regions under the control of the Belorussian guerrillas. But there was no such victory.

Ivan Nechai's Belorussian Cossack Regiment fought against Russia in 1659 shoulder to shoulder with Hetman Ivan Vyhovsky's army. Then the Russian armed forces carried this struggle into the territory of the Belorussian Cossack Regiment. The Belorussian Cossacks stubbornly defended the strong Staryi Bykov fortress but were defeated. The Belorussian Cossack Regiment, an ally of the Ukrainian Cossack state, ceased to exist [3].

This was an end to a short but very interesting page from the history of Belorussian-Ukrainian relations and from the history of the struggle for liberty and independence of our two nations. In the last months of Bohdan Khmelnytsky's rule the district of Pinsk also accepted the protection of Ukraine, but it preserved the old forms of its administration and its shliakhta's self-government which it had under the rule of Poland. The protection of Ukrainian hetmans over Pinsk district was very short-lived.

BIBLIOGRAPHY

1. Gajecky G. Cossack administration of the Hetmanate. – Cambridge. – Harvard Ukrainian Research Institute. – 1978.
2. Halecki O. A history of Poland. – Chicago. – 1966.
3. Doroshenko D. Ukrainian chronicles of the XVII and XVIII centuries. – Annals 1 1951: 79- 87.
4. Doroshenko D. A survey of Ukrainian history. – 1975.
5. Subtelny O. Ukraine: a history. – Toronto. – 2009.
6. Longworth Ph. The Cossacks. – New York. – Holt – 1970.
7. Cadot M. Les Cosaques de l'Ukraine. – Paris. – 1991.
8. Січинський В. Чужинці про Україну. – К. – 1992.

THE UKRAINIAN DIPLOMATIC MISSION IN THE EIGHTEENTH-CENTURY EUROPE

Maxim SANZHARA

(1st year student of the Faculty of History and Law)

Scientific advisor – PhD, senior teacher Valentyna Kovalchuk

Mazepa's dream was to unite Right Bank Ukraine and Left Bank Ukraine and create an independent Ukrainian state. Yet his dream could not materialize without foreign help and for this reason, he allied himself with King Charles XII of Sweden and embarked in a war against Peter I. Unfortunately, Mazepa and Charles XII of Sweden were defeated by Russians at Poltava in 1709 and were compelled to seek refuge within the Ottoman Empire in Bessarabia, in the border town of Bender. About three months of the defeat at Poltava, Mazepa died, and his secretary, Pylyp Orlyk took it upon himself to devote his life to the revival of Mazepa's dream.

«For thirty-two years Pylyp Orlyk continued to cause problems for Russian rulers. Orlyk took on the role of standard-keeper for the struggle against tsarist rule for the rights and privileges of the Ukrainian people and the Zaporozhian Host.» [5]

Voltaire, a contemporary of Orlyk the father and Orlyk the son, and whose courtly function was to write the history of his time, gives the following account of the situation in Ukraine in 1709 in his «History of the Life of Charles XII»:

«Ukraine has always aspired for liberty, but being surrounded by Muscovy, the dominions of the Grand Seigneur (La Porte) and Poland, it has been obliged to choose a protector, and consequently a master, in one of these three states. The Ukrainians at first put themselves under the protection of the

Poles who treated them with great severity. They afterwards submitted to the Russians who governed them with despotic sway. They had originally the privilege of electing a prince under the name of general; but they were soon deprived of that right; and their general was nominated by the court of Moscow. The person who then filled that station was a gentleman named Mazepa, and born in the palatinate of Podolie. He had been brought up as a page to Jan Casimir and had received a tincture of learning at this court.

The superiority of his knowledge gained him great respect among the Cossacks; and his reputation daily increasing, the tsar found it necessary to make him a prince of Ukraine into a powerful kingdom. Brave, enterprising – he entered into a secret league with the king of Sweden, to hasten the downfall of the tsar, and to convert it to his own advantage» [6].

After the battle of Poltava, Pylyp Orlyk followed Charles XII to Bender. Bender was a cosmopolitan city at that time, where people from various backgrounds mingled, speaking different languages. The young Hryhorii was seven years old, when his father succeeded Mazepa as Hetman and at Bender he grew up receiving a formal as well as informal, education. He spoke nine languages fluently: Ukrainian, Polish, Swedish, German, French, Romanian, Turkish, Greek and Tatar.

One could say that Hryhorii Orlyk's diplomatic career began at the age of ten when in 1712, his father sent him as a messenger to the Vizier Mehmet at his residence at Yasse with a request not to sign a treaty with Moscow until Ukraine was free. The Vizier disregarded the request and kept Hryhorii hostage for a time. At Bender, Hryhorii met people who later in the century occupied strategic political positions – Stanislaw Leszczynski, pretender to the Polish throne, Kaplan Girei, Khan of Crimea (later Hryhorii would meet with him as a French ambassador) and Grand Vizier Haci Ali Aga, with whom Hryhorii would have contacts in Constantinople in 1732 [2].

When Charles XII left Bender in 1714, Pylyp Orlyk and his men followed him to Sweden. The young Hryhorii distinguished himself in Charles XII's army at the battle of Shtraulzundt in 1715. He was then thirteen. A year later, he left the army to study at Lund University in Sweden. By 1716, he had his first formal audience with the king who remained the patron of the Orlyk family until his death in 1720.

After the king's death, Pylyp Orlyk started a long journey throughout the courts of Europe in the hope of obtaining political and financial support. In his quest, he traveled to Germany, Austria, Bohemia, Poland, and the Ottoman Empire. His journey ended in Salonika where the Ottomans detained him for twelve years. (5) Hryhorii Orlyk was eighteen in 1720, and rather than accompanying his father, went to Hanover to serve in the Saxon guard.

However, two significant events occurred in 1725 which changed his life orientation. The first of these was the marriage between Louis XV and Maria Leszczynski, daughter of Stanislaw Leszczynski, pretender to the Polish throne. Because of the marriage, France's interest in Poland became an issue. The other major event was that the Austrian Emperor officially recognized Peter I as the «tsar of all Russia», giving him the freedom to expand his territories southward to the Black Sea [4].

When the Saxons allied themselves with Petersburg, Hryhorii Orlyk offered his services to Poland. His upbringing and the fact that his father was the Hetman-in-chief fighting for the cause of a free Ukraine dictated his actions. Polish interests, had become of interest to France. And in this connection, the elder Orlyk, relentlessly warning European governments of the expansionist menace Russia posed not only to Europe, but to Asia, as well, also became of interest to France.

«Confronted by the alliance of Austria and Russia, French strategists opted a «cordon sanitaire' between the two empires which would consist of Sweden, Poland and the Ottoman Empire... In the geopolitical speculations, the area between Poland proper and the Ottoman Empire, that is, Ukraine, was of crucial importance.

Expecting that Orlyk's men and the Cossack Zaporog could be used as a link between Poland and the Ottoman Empire, France began a triangle of correspondence between three French diplomats involved in evaluating the situation in regards to the Cossacks. Their man in Warsaw was Antoine de Monti who prepared an extensive *Pro Memoria* dealing with the Ukrainian problem. In France two men were in charge: Cardinal de Fleury, Premier of France, and Chovelaine, the Minister of Foreign

Affairs. In Constantinople, the French ambassador was Marquis Louis-Sauveur de Villeneuve who was assigned to contact the elder Orlyk and report on him.

De Villeneuve was a Swedish diplomat who, in 1729, pointed out the existence of Hryhorii Orlyk to the French ambassador in Warsaw, Antoine Felix de Monti. The Swedish diplomat noted that the Orlyks might be useful in mobilizing the Zaporozhian Cossacks and the Crimean Tatars in a diversion against Russians who were sure to oppose the election of Leszczynski. Included with the Swedish diplomat's recommendations was a short summary of Mazepa's and Orlyk's reasons for struggling against the tsar. The result was an intense correspondence from de Monti in Poland (September 18, 1729) to the Marquis de Villeneuve in Constantinople and to Chovelaine in France (November 7, 1729). By November 17, 1729 Hryhorii Orlyk was in Paris, recruited into French service.

With personal letters from Louis XV, Hryhorii Orlyk left Paris on two secret missions: one to the Porte in 1730, and the other to the Crimean Khan in 1732. He traveled by boat from Marseilles to Salonika (March 12, 1730). There, by mid-May, he met with the French ambassador to Constantinople, Marquis Louis-Sauveur de Villeneuve. De Villeneuve was a commercial attaché to the Porte. He had been instructed to get in touch with the elder Orlyk for sometime and to report on him. Father and son met in Salonika and during this meeting, Hryhorii was instructed by his father how to behave and conduct his mission with the Grand Vizier.

In October, Hryhorii Orlyk set out from Constantinople to France. On December 9, he met with Chovelaine and Fleury, and presented a memorandum in which he stressed the necessity of the emergence of Ukraine for the preservation of a European balance of power. In January 1732, at Versailles, Orlyk's memorandum was discussed and he was again entrusted with a new mission to meet with the Tatar Khan. For his second trip to the East, Hryhorii Orlyk traveled through Smyrna, Constantinople, Kaffa and Bakhchisarai, the Crimean capital. He met two people he had known from his childhood in Bender: Kaplan Girei, the Tatar Khan, and Haci Ali Aga, the Grand Vizier. At the meetings, which lasted from July to October 1732, it was agreed that Pylyp Orlyk must be recruited with the Cossack Army. When Hryhorii Orlyk returned to Paris in November 13, 1732, he brought letters from the Khan to Louis XV and Stanislaw Leszczynski, assuring them of his support.

After the death of the Poland's King August II in 1733, Hryhorii Orlyk was entrusted with two other missions. In 1734, he was sent to meet with the Khan and the Cossack elders to persuade them to assist his father to fulfill Mazepa's dream of a united Ukraine. For religious rather than political reasons, the dream was unfulfilled. The Cossack elders mistrusted a Christian-Muslim alliance and preferred to aspire a Byzantine Orthodox alliance. In 1735, as a member of the King's Guard, Hryhorii embarked on a second mission, securing safe passage through Germany for Stanislaw Leszczynski so that Leszczynski could be proclaimed king by the primate of Poland in Warsaw [3].

For the remaining twenty-five years of his life (1735-1759), Hryhorii Orlyk remained attached in French Ministry of Foreign Affairs, offering his expertise through «memoires». His message to the French Ministry was an echo of information he had received in the 1732 letter from his father, a letter containing a proof of a Russian course of action against the Ottoman Empire and expansion to the South, including the threat of the complete destruction of the Crimean Tatars.

Hryhorii's Orlyk's military service in France took a new turn after his marriage with Louis-Hélène le Brune de Dinteville in 1747. With his wife's wealth, he was able to equip a regiment known as the Royal Suédois dragoons stationed at Commercy in Lorraine, and in 1748 he was appointed a French general. More importantly, in 1750, he became a member of Louis XV's private council – the *Secret du Roi* – which assisted the king in shaping foreign affairs policies (3). As a general, he distinguished himself at Bergen in April 1759, but was wounded and died on November 14, 1759 after twelve years of service in the French military and more than thirty years of service to Franco-Ukrainian relations at the court of Louis XV.

The Eighteenth Century is known as the century of enlightenment and Pylyp and Hryhorii Orlyk certainly contributed in enlightening the West about the Cossack nation. Their contributions were significant. Pylyp Orlyk's *Diaries*, are valuable as documents for the study of Ukrainian history.

Both Orlyks were instrumental in maintaining France's anti-Russian policy at least until 1735, Pylyp Orlyk as Mazepa's successor and as the tireless advocate for Ukrainian independence and Hryhorii Orlyk, as a diplomat and military man, a model of courage, dedication and intelligence.

BIBLIOGRAPHY

1. Krupnytsky B. General characteristics of Pylyp Orlyk. – 1958.
2. Borshchak E. Pylyp Orlyk's Devolutuion of the Ukraine's Rights. – 1958.
3. Chubaty N. Mazepa's champions in the «Secret du Roi» of Louis XV, King of France. – UQ5(1949): 37-51.
4. Doroshenko D. Ukrainian chronicles of the XVIIand XVIII centuries. – Annals 1 1951: 79- 87.
5. Doroshenko D. A survey of Ukrainian history. – 1975.
6. Subtelny O. Ukraine: a history. –Toronto. –2009.
7. Voltaire. Histoire de Charles XII. – Paris – 1939.
8. Cadot M. Les Cosaques de l'Ukraine. – Paris. – 1991.
9. Січинський В. Чужинці про Україну. – К. – 1992.

УКРАЇНА І КРИМ: СПІЛЬНА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА

Владислав ТОПЧІЙ

(студент I курсу факультету історії і права)

Падме-Шерфе АБКАДИРОВА

(студентка II курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, ст.викладач В.Б.Ковальчук

Усю історію татарської доби подають нам, українцям, зазвичай, як історію непорозумінь, взаємних зазіхань і набігів дрібнопомісних князів та наклепів один на одного золотоординським урядовцям. У той час як це був час, сповнений доленосних для європейської історії подій, що відбувалися на території нинішньої України. Це і прийняття в якості офіційної релігії і масового мирного поширення в Криму ісламу за хана Узбека (1312-1342). Це і розгром столиці Золотої Орди Сараю кримським ханом Менглі I Гераєм в 1502 році, що стало завершенням татаро-монгольського іга для руських земель. Це і укладення союзу Кримського ханату з Московією, що погіршило традиційно дружні стосунки між мусульманським Кримом і католицькою Польсько-Литовською державою. А тому вся історія Кримського ханства, кримськотатарського етносу – це наша історія тією ж мірою, що й історія слов'ян. І куди більшою мірою, ніж історія Естляндії, Сибіру чи Курил, які теж свого часу зазнали експансії Російської імперії.

Ще досі подекуди нам таки намагаються нав'язати теорію конфлікту західної і мусульманської цивілізацій, яка легко спростовується низкою історичних фактів епохи Середньовіччя. Щодо Великого Степу й світу ісламу, спадкоємцями якого в Україні є кримські татари, наведемо лише деякі з цих фактів.

Держава Чінгізхана, нащадками якої були кримські хани Гераї, славилася своєю віротерпимістю. Одна з жінок Чінгізхана – Сорхахтані, яка визначила долю монгольської імперії як матір великих ханів Мунке й Хубілая – була християнкою з племені кераїтів, а християнство – однією з офіційних релігій держави "підкорювача Всесвіту". Релігійні відмінності не заважали глибокому культурному та етнічному взаємопроникненню наших двох народів. Ця взаємодія була досить насичена і залишила значний слід у спадку, який ми по праву звемо своїм.

Так, символ гетьманської влади – бунчук – це не що інше, як степове знамено з кінським хвостом часів Чінгізхана. До початку ХХ століття бунчук залишався одним із символів ханської влади в Центральній Азії. Вражаючу ідентичність мусульманським звичаям помічали у вбранні

українських козаків, їхній традиції брити голову всі європейські мандрівники й дослідники [6]. Ці риси схожості були присутні повсюди. The Cossacks are Christians who, without women, without children, without home, not recognizing any ruler over them, live far from cities ... on what they gain by sword. They can overcome hunger, thirst, hardships, and lack of sleep. All this they experience to the utmost during sea expeditions where they, according to their words, have sometimes to fast three days, survive on stale bread, garlic and onions, as well as during their land expeditions where they campaign like Tatars, satisfying their needs with a small amount of panicum that they take with them on their horses. They drink water from puddles and ground is their bed [4].

А також щодо походження українських козаків маємо наступні свідчення:

"The very first group to be systematically described as Cossacks were Tatar renegades from the Crimean Khan's armies who had been hired by Lithuanian and Muscovite rulers. The term "Cossack" probably derives from the Turkish term "qazaq", meaning a freebooting warrior or raider" [1].

Микола Гоголь називав козацтво народом, що склався з різних націй, за вірою православним, за способом життя, одягу, звичаям – цілковито азійським [9].

Витоки одного з головних символів української національної культури – рушника – стають очевидними, коли ми вивчаємо колекцію вишитих візерунків бахчисарайського музею-заповідника Ханський палац. Перш за все, це схожість орнаментів кримських татар і українців, особливо степової зони. Відомо, що іслам забороняє зображення живих істот і тому замість ікон чи картин своє житло татари прикрашали вишитими тканинами. Так само вишитими переважно рослинним орнаментом рушниками українці прикрашали свої хати. Хоча, наприклад, в Московії, далекій від татарського впливу, цієї традиції не існувало.

Кримські татари, або як вони себе називають "кримці" – нащадки тюрків-половців, стародавніх сусідів наших предків. Один з видатних україністів та сходознавців другої половини ХХ століття, засновник школи україністики Гарвардського університету Омелян Прицак пише, що "половці – це найманці чернігівських князів і сусіди Руської держави, часто її вороги, але нерідко і її союзники. Після приходу монголів (1222-1240) у половецькі степи і на Русь половці змішалися з монголами, передали їм свою мову, яка на той час стала домінувати в степу. Цих половців (кипчаків, куманів) почали називати татарами" [9]. Про близьке сусідство й спорідненість Стародавньої Русі й тюркських народів говорять вчені Колін Хейвуд, Пол Магоці, Орест Субтельний та інші.

Предки Османської держави – нинішньої Туреччини – перейшли через Крим із ареалу Східної Європи внаслідок міжусобної війни кримського правителя Ногая із золотоординським ханом Тохтою. Як і в багатьох інших ханствах – нащадках імперії Чингізхана, включаючи казахські жузи до початку ХХ століття, потомки монголів – Чингізиди по крові чи за легендою – утворювали монарші династії, тоді як корінне етнічне населення підпорядковувалось їм. Родовід кримських Чингізидів – Гераїв – був настільки бездоганний, що, маючи неперевершену міць, Османські султани не змогли анексувати Кримський ханат. Будучи васалом Турції, ця держава мала право вибору зовнішньої політики і не завжди надавала військо султану для вирішення його безкінечних військових конфліктів.

Кримськотатарські воїни, вчені, службовці (урядовці) були в пошані у Литовських князів за часів великого князя Вітовта (1392-1430). Емігрантські зв'язки між Кримом і Річчю Посполитою були міцні, коли в сімнадцятому столітті, в місті Мстиславі оселились предки майбутнього першого постійного секретаря Української Академії наук Агатангела Кримського, татарина за національністю, який все своє життя присвятив справі української незалежності.

Жив свого часу в Києві гостем польського короля скінений з кримського престолу золотоординцями хан Нур-Девлет, який отримав в 1479 році від Московії в правління місто Касимів. Інший союзник польського короля – Девлет I Герай – майже щороку здійснював військові походи проти Івана Грозного, спалив у 1571 році Москву і зруйнував загарбницькі плани царя щодо Прибалтики. Влада кримських ханів поширювалася свого часу і на землі Кавказу, де в 1674 році в Дагестані добровільно скінчив свої дні збіднілим дєрвішем славнозвісний мислитель, суфій, богослов і поет Мехмед IV Герай, один із найзаможніших правителів Криму, який відмовився брати участь в угорських походах Туреччини.

Історія запорозького козацтва тісно переплетена з кримськими татарами. The sich was a fortified center... The central square (maidan) contained a church, a school, and the residence of the community leaders. Beyond the walls was a marketpalce (bazar) where goods from cities and fortified centers farther north (Kyiv, Kaniv, Cherkasy) and from the Crimea and the Ottoman lands in the south were traded.

Українські козаки були союзниками Мехмеда III Герая в його боротьбі за повну незалежність Криму (1623-1628). Збіглий до Запоріжжя хан двічі намагався прорватися на батьківщину на чолі татаро-козацького війська, але не мав успіху через протиріччя в козацькому оточенні й від рук козаків загинув. Наймав на службу запорожців хан Інает Герай (1635-1637). Селім I Герай був союзником Дорошенка у війнах проти Польщі та Московії. Девлет II Герай підтримав Івана Мазепу в його намірах звільнити Україну від Москви за участі Швеції. Саме цей хан прийняв у себе Запорозьку Січ, яка рятувалася від помсти царя після полтавської поразки, і дозволив козакам оселитися на території Кримського ханату в пониззі Дніпра.

Епохальними в історії України стали союзні договори Богдана Хмельницького з Іслямом III Гераєм. Детальне вивчення цих документальних свідчень є "відправною точкою для розуміння причин успіху повстання наприкінці весни 1648 року", вважає Омелян Прицак. Коли український гетьман звернувся до хана по допомогу, той отримав листа від султана Ібрагіма, який наказував відправити кримське військо на підмогу туркам у боротьбі за острів Мальта. І хан, який сам прожив у Польщі сім років, вирішив підтримати Хмельницького у боротьбі з нею. За деякими даними Бодан Хмельницький був присутній на мусульманських молитвах у ставці свого союзника кримського хана [4].

Релігійну терпимість Кримського ханату у ставленні до України ілюструють православні першоджерела, які розповідають про Свято-Успенський гірський монастир біля Бахчисарая, відомий чудесним явленням ікони Богоматері Панагія на скалі. Газета "Русичі", що видавалася в Криму, писала: "Не лише християни, а й самі кримські хани були покровителями цього святого місця. Із стародавнього переказу відомо, що кримський хан Ачи-Гирей, вирушаючи на війну проти супостатів, просив захисту у Пресвятої Богородиці, обіцяючи "знамените підношення й честь її образу здійснити". А коли повертався переможцем, то, вибравши двох кращих коней, продавши їх і "накупивши воску й свічок наробивши, поставив їх на цілий рік, що і нащадки його робили багато разів" [6]. Після переселення греків із Криму, татари не висловили ненависті до "святого місця Марії" і сам хан потурбувався, аби надіслати до себе в Бахчисарай з Греції священника Спіранді, який прибув із Анатолії. Хан милостиво обійшовся з ним, обіцяв своє покровительство й велів йому служити в Успенській Скалі.

Поряд із православним храмом знаходиться знаменита Занджирла-медрес. Це перший на території Східної Європи вищий навчальний заклад, який був заснований Менглі I Гераєм в 1501 році, здобувши всесвітню славу. Татарська літературна традиція значно збагатила культуру ісламського світу. Татарсько-кіпчакська мова, відома ще домонгольськими епітафіями, знайшла своє удосконалення й подальший розвиток у поезії Хорезму XI-XII століть, перлинами якої є твори "Мудрість щастя" Юсуфа Баласагунського з держави Караханідів, "Збірник мудрості" Ахмеда Ясаві, "Дарунок справедливості" Ахмеда Югнакі з Хорезму. Ахмед Югнакі був представлений в знаменитому "Тюрксько-арабському словнику", складеному в 1245 році в Єгипті, тюркська частина якого надзвичайно близька до сучасної татарської мови. В XIV столітті саме ця мова стала мовою Золотої Орди. В XII-XIII століттях серед перших мусульман Криму було започатковано "Кодекс Куманікус" – перший словник кримськотатарської мови. Поетами і мислителями були численні представники ханського дому Гераїв і найвідоміші з них – Менглі I Герай, Шахбаз Герай султан, Гази II Герай (Газайі), поетичні й музичні твори якого вважаються віхою в історії кримськотатарського мистецтва.

Витончена ергономічна архітектура й вишукані фонтани Ханського палацу в Бахчисарай надихали Міцкевича, Пушкіна, Лесю Українку. Талановитих кримських зброярів запрошували до себе уславлені полководці, й серед них – легендарний імам Дагестану Шаміль.

Іслам завжди був важливим фундаментом національної самоідентифікації кримських татар. Тут завжди були в пошані суфії – ісламські містики. Бахчисарайська мечеть була єдиним місцем, де відбувалася служба "крутих" дервішів – послідовників ордену, заснованого Джалалуддіном Румі. Іслам став основоположною ідеєю національно-визвольної боротьби, яка охопила Крим і продовжується в наш час. Татари бажають скинути клеймо іновірців, мешкаючи на своїй землі. Крим – це держава татар. Це багата історія і культура в її унікальному, дарованому Богом етнічному й культурному розмаїтті.

Ми віримо, що відродимо Крим для татарського народу, що наші діти й внуки будуть жити на нашій рідній землі. Віримо, що відродяться сади й народні ремесла, які на сьогодні вважаються забутими, такі як килимарство, певні різновиди вишивки, філігрань, чеканка, мистецтво чоботярів. Відкриються затишні готелі, караван-сараї й чайхани з відмінною татарською кавою, якої не знайти в Києві чи Станбулі. З мінарету мечеті Ханського палацу буде звучати голос муедзина. Будуть видаватись, хоч і невеликими тиражами, збірки поезій кримських ханів, а також кримські сонети Міцкевича польською, українською, кримськотатарською і російською мовами в одній обкладинці. В українського й татарського народів спільна історія, спільна боротьба за свободу і незалежність, і спільне майбутнє. Ми в це віримо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Subtelny O. Ukraine: a history. – Toronto. – 2009.
2. Chevalier P. L'histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. – Paris. – 1668.
3. Wedgwood C. The thirty years war. – Anchor books. – 1961.
4. Magocsi P.R. A history of Ukraine: The land and its people. – Toronto. – University Toronto Press. – 2010. – 923 p.
5. Gajecky G. Origins of Taras Triasylo. – Harvard University Studies. – Vol. 5/6.
6. Січинський В. Чужинці про Україну. – Київ. – 1992.
7. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії. – Париж. – 1978.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – Київ. – Вища школа. – 1994. – 539 с.
9. Прицак О. Походження Русі. – Київ. – НАН України: Інститут сходознавства ім. А. Кримського. – 1997.